

L'evolució de la forma verbal cantara en català: un estudi de corpus
A evolução da forma verbal *cantara* em catalão: um estudo textual
The Evolution of the Verbal Form *cantara* in Catalan: A Textual *Corpora*
Analysis

Carles SEGURA-LLOPES¹

Resum: L'estudi dels temps verbals és un camp ben llaurat en l'àmbit de les llengües romàniques. En català, en tenim bons estudis i monografies excel·lents. En aquest article proposem una revisió d'aquesta qüestió a partir del *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)* i del *Metacorpus* que és el *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis (CIMTAC)*, i, al si d'aquest, el *Corpus Informatitzat per a la Gramàtica del Català Antic (CIGCA)*. Aquests corpus estan desenvolupats al si de l'ISIC-IVITRA –o, amb la participació essencial d'aquest, com ara quant al *CICA*–. Presentem un estudi de les formes *cantara* en un eix cronològic que va des dels primers exemples, al segle xii, fins al segle xvi amb l'objectiu d'identificar-ne els valors primerencs, descriure el desplegament progressiu de les formes i determinar com i quan les formes en *cantara* assumeixen les funcions sintàctiques típiques associades a l'imperfet de subjuntiu pròpies actualment del castellà i, també, de gran part de les varietats valencianes del català.

Abstract: The analysis of verbal tenses is a well-studied topic in Romance Languages, for which there are excellent studies and monographs in what pertains to the Catalan language. In this article we offer an overview of this topic based on an analysis of several electronic corpora developed within the Institute ISIC-IVITRA or with its participation, such as: the Electronic Corpus of Old Catalan (*Corpus Informatitzat del Català Antic [CICA]*), the *Metacorpus* (that is the Electronic Multilingual Corpus of Old and Contemporary Texts, *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis [CIMTAC]*), and the

¹ Professor Títular al Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant. *E-mail:* carles.segura@ua.es.

Electronic Corpus for the Old Catalan Grammar (*Corpus Informatitzat per a la Gramàtica del Català Antic [CIGCA]*). We study the forms of the verb *cantara* from the first examples of its use in the 12th century to the end of the 16th century. Our intention is to identify their main values, describe the progressive development, and determine how and when these forms assumed the typical syntactic functions associated with the imperfect subjunctive that are typical of Castilian and of many of the Valencian varieties of the Catalan language.

Paraules clau: Gramàtica històrica – Català – Temps verbal – Sintaxi – Semàntica.

Keywords: Historical Grammar – Catalan – Verbal Tense – Syntax – Semantics.

ENVIADO: 10.02.2015
ACEPTADO: 05.03.2015

I. Introducció

L'estudi dels temps verbals és un camp ben llaurat en l'àmbit de les llengües romàniques. En català, en tenim bons estudis i monografies excel·lents.² Pel que fa a l'evolució dels valors de la forma *cantara* des dels primers textos del català fins a l'actualitat, cal destacar els estudis de Ridruejo (1985), Pérez-Saldanya (1998, 1999) o Salvador (2002), els quals han incidit en l'anàlisi de l'origen del valor de pretèrit imperfecte de subjuntiu que la forma *cantara*³ ha pres en valencià. Conclouen que aquest valor és fruit de la interferència del castellà. Precisament, són força abundants les anàlisis sobre aquesta forma en espanyol. Així, per exemple, els treballs de Veiga (1997, 2006) o Ridruejo (1979, 2009), entre d'altres, estudien, sobretot, la lluita entre les formes *cantara* i *cantase*. Hi ha, també, notes esparses sobre aquesta forma en altres llengües romàniques peninsulars, com ara, l'asturià (Academia de la Llingua Asturiana 2001: 181-182) o l'aragonés (Nagore Laín 1986: 159, Tomás Arias 1999: 13, Mott 1989: 75).

² Agraïsc a la doctora Sandra Montserrat de la Universitat d'Alacant la seua inestimable ajuda en l'elaboració d'aquest treball.

³ En aquest article, ens referirem a l'estudi de les formes derivades del plusquamperfecte d'indicatiu llatí amb la forma *cantara*.

En aquest article proposem una revisió d'aquesta qüestió a partir del *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)* i del *Metacorpus* que és el *Corpus Informatitzat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis (CIMTAC)*, i, al si d'aquest, el *Corpus Informatitzat per a la Gramàtica del Català Antic (CIGCA)*. Aquests corpus, desenvolupats al si de l'ISIC-IVITRA –o, amb la participació essencial d'aquest, com ara quant al *CICA*—serveixen de base per a l'elaboració de la *Gramàtica del català antic*. Inclouen 375 textos del català, des dels orígens de la llengua fins a darreries del s. xvi i alguns de posteriors, inclosos tots ells i més textos encara en el *Corpus Informatitzat del Català Modern (CIGCaMod)*.⁴ Considerem que la utilització de les dades d'aquests corpus –molt amplis– ens permetrà corroborar les hipòtesis⁵ que han explicat la vigència i usos de les formes *cantara* del valencià actual, definir les línies generals d'evolució d'aquestes formes en català antic, que ja han estat esbossades en altres estudis i, finalment, ens permetrà fer aportacions noves a la qüestió.⁶

En concret, presentem un estudi de les formes *cantara* en un eix cronològic que va des dels primers exemples, al segle xii, fins al segle xvi amb l'objectiu d'identificar-ne els valors primerencs, descriure el desplegament progressiu de les formes i determinar com i quan les formes en *cantara* assumeixen les funcions

⁴ *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)*, Joan Torruella (dir.), juntament amb Manel Pérez Saldanya i Josep Martines; selecció de textos a càrrec de Vicent Martines; accessible en línia: <http://www.cica.cat>. Quant al *CIGCA*, el *CIGCaMod* i, en general, el *Metacorpus CIMTAC*, vegeu Martines & Sánchez 2014. Així mateix, hi inclouem textos dels s. XVII, XVIII i XIX, que se citaran en la bibliografia final convenientment.

⁵ Hi ha diversos estudis que han permès revisar qüestions controvertides del català a partir de l'estudi aprofundit de la llengua antiga fent servir corpus (cf. Montserrat 2012a i , 2012b).

⁶ Aquest treball s'inclou al si de la matriu de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] de la Generalitat Valenciana (ISIC/012/042), en l'activitat dels projectes Digicotracam (Programa PROMETEU per a Grups d'Investigació en I+D d'Excel·lència, Generalitat Valenciana [Ref.: PROMETEU-2009-042], “aquest és un projecte cofinançat pel FEDER de la UE”), “Gramàtica del Català Antic” (finançat pel MICINN [Ref.: FFI2009-13065/FIL]), “Constitució d'un Corpus per a la Gramàtica del Català Antic” (finançat per l'IEC [IVITRA-IEC/PT2008-MARTINES01]), “Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català modern (Gcm)” (finançat per l'IEC [PT 2012-S04-MARTINES]), “Biblioteca Digital Plurilingüe del Mediterrani / Multilingual Digital Library of The Mediterranean Neighbourhood-IVITRA” (finançat pel MICINN [Ref. FFI2010-09064-I]), “Gramàtica del Català Modern (1601-1834)” (finançat pel MINECO, Ref. FFI2012-37103) i el “Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció” (finançat pel Vicerectorat de Tecnologia i Innovació Educativa de la UA [Ref. GITE-09009-UA]).

sinàctiques típiques associades a l'imperfet de subjuntiu pròpies actualment del castellà i, també, de gran part de les varietats valencianes del català.

II. El català

II.1. Valors bàsics de l'imperfet de subjuntiu i del condicional

Actualment en català l'imperfet de subjuntiu pren les formes del tipus *cantara* a totes les comarques del País Valencià llevat de nou localitats del Baix Maestrat, totes fiteres amb el Principat de Catalunya (i, un poc més al sud, la localitat d'Alcalà de Xivert) (Gimeno 1994, 1997; Quintana 1987: 175).⁷ Aquesta forma (sota la variant *cantera*) és pròpia igualment de la comarca del Matarranya, al Baix Aragó catalanoparlant, fronterera amb terres valencianes.

L'imperfet de subjuntiu del tipus *cantés* (amb les variants *cantàs/cantessa/cantessi* entre altres) se sent a tot el Principat, la franja de Ponent (llevat del Matarranya), les Balears, la Catalunya del Nord, l'Alguer i l'extrem nord-est del País Valencià.

Aquest temps té dos valors fonamentals (Pérez-Saldanya 2002: 2647): un valor temporal i un de modal. Pel que fa al primer, pot ser usat de manera absoluta equivalent a un passat perfectiu que designa situacions anteriors i que no es localitzen ni en el dia d'avui ni en un interval que inclou o es vincula al moment de l'acte de parla (1). Alhora, pot esdevenir un temps de passat relatiu al context subordinat en què apareix (2):

- (1) És possible que se n'*anés* / se n'*anara* ahir
- (2) Em va dir que *telefonés* / *telefonara* l'endemà

Els valors modals, qualificats tradicionalment com a irrealis, designen sobretot situacions presents o futures que són incompatibles o difícilment compatibles amb el conjunt d'expectatives que el parlant té en el moment de l'acte de parla. Aquest valor pot aparèixer en les pròtesis de les oracions condicionals (i altres

⁷ Segons (Quintana 1987: 175): "El tipus en *-ara, -era, -ira* se sent per gairebé tot l'Alt Matarranya, per alguns punts de la terra Alta i per la major part del País Valencià. Les primeres localitats cap al sud i llevant que presenten aquest paradigma són Favara, Maella, Massalió, Caseres, Calaceit, Cretes, Arnes, Vall-de-roures, Beseit, Fondespatla, Penaroja i d'allà fins al sud d'Alcalà de Xivert. A Arenys de Lledó se senten les dues formes *treballessa* i *treballera*. L'altre model és general a la resta del domini lingüístic".

contextos condicionals semblants), les oracions desideratives i algunes comparatives (Pérez-Saldanya 2002: 2647):

(3) Si *parlessis* / *parlares* amb ell, segurament resoldríem el problema

Les formes compostes corresponents (*hagués cantat* i *haguera cantat*) expressen els mateixos valors temporals o modals però situats en l'àmbit de l'anterioritat a l'acte de parla.

Per altra banda, el condicional pren, en tot el català actual, les formes *cantaria* i *hauria cantat*, com sabem, provinents de la gramaticalització i fusió de l'antiga perífrasi modal d'obligació *cantar (hav)ia*. El valor prototípic del condicional és de caire modal i és propi de l'esfera del no-passat:

(4) Si tingués més temps, *aniria* a veure'l

S'utilitza sobretot en les apòdosis de les oracions condicionals irrealis de present i designa situacions que el parlant concep com a difícilment compatibles, o totalment incompatibles, amb l'estat de coses associat al món de l'enunciació.

El condicional també té usos temporals. En aquests contextos, sobretot assenyalava posterioritat respecte a un moment de referència passat. Bàsicament es pot dir que és el futur del passat:

(5) Em va prometre que ens *telefonaria* aviat

El condicional compost (o perfet) desplega els usos modals i temporals del simple però amb referència a situacions anteriors a un moment passat.

II.2. Altres valors actualment marginals de l'imperfet i del plusquamperfet de subjuntiu

Sobretot en català oriental, se sent el tipus *cantara* per a expressar alguns valors modals propis del condicional. En general, es tracta de contextos estereotipats amb el verb *ser (fóra)*, amb el verb *deure* en rossellonès (*deguera*) o en determinades estructures condicionals (Salvador 2002):

(6) Fóra bo actuar en conseqüència

(7) Si haguessis reclamat, ben segur que t'hagueren retornat els diners

També en aquesta varietat dialectal, s'observa una igualació en les construccions condicional a favor del tipus *hagués cantat*: *Si hagués cantat, haguessis fet* 'si hagués cantat, hauries fet' (Pérez-Saldanya 2002; Salvador 2002).

Per altra banda, en tot el valencià es fan servir de manera general les formes del plusquamperfet de subjuntiu amb el valor de condicional perfet en qualsevol context de caire modal (especialment en les apòdosis):

(8) Si m'hagueres portat els ingredients, *haguera fet* el pastís en un tres i no res
 ['hauria fet el pastís']

(9) *Hagueres pogut* vindre abans! ['hauries pogut vindre abans']

Presentem un quadre resum del català actual (cf. figura 1):

Fig. 1. *Cantara* i formes relacionades en català actual

valors temporals		valors modals (sobretot en apòdosis)	
futur del passat	perfet	irreal de present	irreal de passat
<i>Digué que <u>cantaria</u></i>	<i>Digué que <u>hauria cantat</u></i>	<i>-Si <u>pogués/poguera, cantaria</u></i> <i>-<u>Fóra bo que...</u> (or.)</i>	<i>-Si <u>haguera pogut, haguera cantat</u> (val.)</i> <i>-Si <u>hagués/haguera pogut, hauria cantat</u> (gral.)</i> <i>-Si <u>hagués pogut, hagués cantat</u> (or.)</i>
passat			
<i>-<u>Demanà que cantés</u></i> <i>-<u>Demanà que cantara</u> (val.)</i>			
en les pròtesis irrealis (subjuntiu)			
irreal de present		irreal de passat	
<i>-Si <u>cantés</u></i> <i>-Si <u>cantara</u> (val.)</i>		<i>-Si <u>hagués cantat</u></i> <i>-Si <u>haguera cantat</u> (val.)</i>	

Seguidament mirarem de descriure el procés històric que ha conduït en català a aquest ús actual de la forma *cantara*, des del valor més antic, l'etimològic plusquamperfet d'indicatiu, fins als primers casos de subjuntivació, propis de les pròtesis irrealis de passat.

III. *Cantara* amb valor de plusquamperfet d'indicatiu

L'evolució de la forma del plusquamperfet d'indicatiu llatí *cantaveram* al català és complexa, atès que s'hi encadenen tot un seguit de canvis subtils que donen com a resultat un valor molt allunyat de l'originari.

Ja en els primers textos del català, la forma per al plusquamperfet d'indicatiu és, en general, la perífrasi *havia cantat* (o *era* + participi en estructures intransitives):

- (10) Et rancur-me·n del castel de Caboded hon jo pris podstad per mal che Mir Arnall *m'avia fait et dict* a mi et a ma muler; e rredí·l a Guilelm Arnall aissí com jo *l'í avia comanad*. (1080-1095, Guitard, pàg. 59, línia 8)

Tanmateix, s'ha documentat encara (Pérez-Saldanya 1998: 301) la forma *cantara* en català amb el valor de plusquamperfet d'indicatiu, com en llatí. Concretament, es troba en *Un llibre de Cort reial mallorquí del segle XIV*. L'investigador conclou que les formes *cantara* s'associen a un tipus de text molt concret, un llibre de cort, i dins aquest text apareix sovint en els fragments que presenten un estil més formal i llatinitzant. Són contextos formulístics, vinculats a l'estil indirecte: oracions completives introduïdes per l'interrogatiu *si* o la conjunció *que* i acompanyades de l'adverbi focalitzador *sí*; o bé, oracions reportades, que reproduïxen el discurs d'un testimoni dins un discurs indirecte (o un discurs indirecte dins d'un discurs indirecte), introduïdes pel verb *dir*. Cal dir, però, que pot equivaldre al passat narratiu:⁸

- (11) En Bernat Tona, delat, jurat, intorogat ssobre la dita denunciació, e dix ssobre aquella sso sseber: qu'és ver que·n lo dit die e ora eyl e·l dit Prats ab molts d'altres ssí sayen e staven en la cantonade d'en Pere Domànac, e aquí *dixera* lo dit Prats que·l dit Bernat Tona que *avien pres* blat, tot ab tera de delma de sso d'en Polí Brondo, per I got de vi que·l dit Brondo los *avia donat*, e que si fosen en pina [sic] ne·ls donassen vinagra, qu'èls no l'agueran pres, e salavòs lo dit Tona si *dixera*: "E com! Taniu-nos per enbriachs?", e que·l dit Prats *dixera*: "Poch menys!", e salavòs lo dit Bernat Tona sí li *dixera* qu'él na mantia per la barba alment [...]. (1357-1360, Cort, pàg. 223)

Com es pot observar en l'exemple (11), on es barregen totes dues formes, les perifràstiques apareixen en discursos directes o indirectes, sempre que no s'usa la llengua formulística.

⁸ Bassols de Climent (1956) afirma que en castellà antic aquest temps expressa accions passades i anteriors a una altra acció o determinació però de vegades "se desvanece este último significado", de manera que és habitual que equivalga al passat simple.

El CICA, però, ens proporciona un context no formulístic, de finals del segle xiii, on sembla que es manté el valor etimològic de la forma *cantara*. El cas conté un verb subordinat dependent de la conjunció temporal *dementre que*.⁹

- (12) Paschual de Xivert e R. de Pujaçons e G. de Fontz conparegren en cort. E posa en Paschual de Xivert a confirmació de sa provació que'n Salvador de Canals ere tudor dels ditz pobils dementre que *visquera* e ab carta pública, la qual mostrà en juhii. E per ço lo dit Salvador dech fer libre de la tudoria e de la aministració e degra dar comte de la dita amministració. E per ço demana que·ls ditz marmessors del dit Savador sien condampnatz que donen comte de la dita aministracion [...] en loch del dit Salvador de Canals (1277, Cocentina I, pàg. 136, línia 30)

En l'exemple (12), la subordinada temporal encapçalada per *dementre que* depén d'un verb en imperfet d'indicatiu (*ere tudor* 'era tutor'). Aquest estat expressat esdevé simultani a l'espai de temps que visqué el dit tutor i ho fou fins que morí. És, doncs, molt més probable una interpretació factual.

IV. *Cantara* amb verbs modals: el camí cap a la contrafactualitat

Tot i els casos excepcionals en què *cantara* manté el valor etimològic factual, que hem explicat adés, també des dels primers textos podem corroborar la presència d'ocurrències que poden ser interpretades fora de l'àmbit de la factualitat. Açò vol dir que *cantara* passa d'expressar un fet passat realitzat ('havia cantat' o, contextualment, 'cantà') a dibuixar una escena en què aquest fet passat pot interpretar-se com a no realitzat, és a dir, contrafactual ('hauria cantat'). Pérez-Saldanya (1998: 302-303) i Becker (2008: 158) coincideixen a afirmar que els contextos amb els verbs modals, *deure*, *poder* o *voler* conjugats en plusquamperfet d'indicatiu són els més propicis per a la interpretació contrafactual.

Hem comprovat en el CICA que precisament les primeres ocurrències de la forma *cantara* es donen en contextos amb aqueixos verbs modals:

⁹ Notem que la conjunció *dementre que* exigeix més aïnes un temps imperfectiu. Per a contextos passats, hem constatat l'ús de l'imperfet (n'hi ha dotzenes de casos en el nostre corpus), el plusquamperfet d'indicatiu o el condicional (o, molt menys sovint, temps perfectius, com ara el passat simple, però amb verbs duratius del tipus *venir*, *anar*, *viure*, *ser*). El context també permet que siga interpretat com a passat perfectiu 'visqué'.

- (13) S[einors], ara podetz audir com és Diable mals e és ardidz, e com à gran poder: molt fo ardit qan él volia tentar aqel Seignor qi és s[einer] de tot lo món, per qè·l Diable *pogra* cegar, si·s volgés, e gitar en infern sí qe jamés no n'asqués. (finals del segle xii, inici del segle xiii, Organyà, pàg 123, línia 10) [‘per la qual cosa hauria pogut cegar el diable, si hagués volgut’]
- (14) E les XIII galeres que romangueren de les XXV foren preses e aturades ab los hòmens que y eren e ab lurs almiralls e honrrats hòmens que y havia. E mantinent En Roger, qui viu e conech que XII galeres s'éran emblades de la batalla, volch-les seguir d'après, mas puys hach de concell que no u fers, per tal cor era nit e aytampoch les sa *poguera* trobar; e axí romàs que no les seguí (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot-V, pàg. 118, línia 6) [‘les volgué seguir però no ho féu, perquè era de nit i tampoc les hauria pogut trobar’]
- (15) En Almerich Lorenç Ferrer posa e diu en veu de sí e d'en Bernat Fferrer, pare seu e de na Domenja, muler d'en Bernat Saval, deffunct, e posa e diu que·l libel posat contra éls és nulle en ço que·n G. de Figuerola diu que éls no àn feyta la céquia axí com *degren* e él no asigne la céquia com *degre* ésser feyta, per que lo libel és nulle. (1275, Cocentaina I, pàg. 106, línia 21) [‘diu que ells no han fet la séquia així com haurien degut i ell no indica com hauria degut ser feta la séquia, per la qual cosa el libel és nul’]

Veiga (1997: 12) i Pérez-Saldanya (1998: 302), entre d'altres, han indicat que ja en llatí es feia servir el plusquamperfet d'indicatiu amb valor irreal o contrafactual. Concretament, aquest valor apareixia en l'apòdosi d'algunes condicionals, abans d'una pròtasi negativa amb el valor d'esdeveniment gairebé aconseguit, la realització del qual era impedida en el darrer moment. Cap dels dos autors, però, no relaciona directament aquesta particularitat del llatí amb l'evolució romànica posterior.

Siga com siga, en el català dels primers textos, sembla que aquest ús incipient del llatí ja s'havia estabilitzat i havia esdevingut quasi universal per a les formes del tipus *cantara*. No ocorria el mateix en castellà, per exemple, llengua en què *cantara* pertanyia, en aquest mateix moment, prototípicament encara al mode indicatiu i, doncs, mantenia el valor etimològic. Aquest valor es mantingué en castellà almenys fins a finals del segle xv (Veiga 2006: 204), en una freqüència baixa però constant (Moreno de Alba 2006: 80).

V. Evolució de *Cantara*

V.1. Segle XIII. Valor contrafactual fora dels verbs modals

Com hem vist en l'exemple 10, en català, des dels inicis, la funció del plusquamperfet d'indicatiu apareix bàsicament desplegada per les construccions perifràstiques (amb *havia* o *era* amb participi), tot i que encara es documenten exemples esparsos en què *cantara* conserva aquest primer valor (vg. exemples 11 i 12). Ja en el segle xii, apareix, també, amb verbs modals (*voler*, *poder*, *deure*) en contextos on és possible una interpretació contrafactual o, almenys, que s'hi aproxima (vg. exemples 13-15).

A finals del segle xiii, trobem les primeres ocurrències en què el tipus *cantara* no ocorre només amb verbs modals. En aquests casos *cantara* ha adquirit un valor perfet i ja clarament contrafactual, equivalent a l'actual condicional perfet 'hauria cantat'. Ara bé, cal destacar que aquestes ocurrències se situen sempre en contextos marcats dels del punt de vista de la modalització. Són els següents:

a) Apòdosi de les construccions condicionals irrealis de passat (*si davallàs... cantara* = 'si hagués baixat... hauria cantat'). Aquest és el context semàntic i sintàctic més característic i freqüent:

(16) Per què les femnes li dixerren: -Lo Déus ver no sofer negú frau. E si aquels fosen déus, éls *sauberen* aquelò que nós volíem fer-. (1275-1299, Vides, pàg. 258, línia 21)

De vegades, ocorre que la forma perifràstica apareix en la pròtasi, mentre que es manté en l'apòdosi la forma simple, fet que corrobora la interpretació perfectiva de la forma tipus *cantara*:

(17) E si·ls jenoveses *aguessen retengut* so que·l bon chomte de Barcelona avia gasaiat, ja aquesta vegada no *calgra* lo rey trebalar ne sos barons. (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot, "Crònica", pàg. II. 82, línia 14)

b) Construccions vinculades a la conseqüència. En els exemples 18 i 19 el tipus *cantara* s'insereix en una proposició que expressa conseqüència hipotètica; en tots dos casos hi ha ponderació:

- (18) Vec-vos de canta humilitat era Sen Gregori, car, con el fos sobirà bisbe, el s'apelava «sér de l'emperador», e l'apelava «son seyor». E podetz veser de quanta humilitat era, ni de quanta santetat, que en la mort dels seus enemics él no *consentira* con en Marici, l'emperador, perseguís Sen Gregori e la Glesa de Déu. (1275-1299, Vides, pàg. 302, línia 4)
- (19) E entra l'altra roba trobà y III tendes, les pus belles que hanch fossen vistes en negunes terres, de les quals la una era del rey de Franssa e *cabera* y bé ·M· cavallers gran ayre dedins, e presava-la hom ben XV_m sous o pus. (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot-V, pàg. 61, línia 19)

c) Fórmules vinculades a la comparació com ara un tipus d'estructura emfàtica també de caire hipotètic, amb el quantificador *més* seguit d'un verb apreciatiu, com ara *valdre* o *amar* ('preferir'), tot plegat en un context contrafactual marcat per l'adverbi *ans*:

- (20) Per què en breus paraules jo us respon sus assí que són molt dolent e despapat car tant gran desastre nos ha esdevengut que axí són passats los fransesos. E ja, sènyer, no us cuydets que yo hage en açò consentit; que més *amare* haver perduda la testa, e *valguera*·m més sens falla; ans són e vull ésser tots temps de bon cor e de ferm ab vós en tota res contra tots hòmens, si tot quant hé sabia perdra en I dia; que més me val haver fe que si tot lo món guanyava. (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot-V, pàg. 7, línia 17)

Cap a la segona meitat del segle xiii trobem casos, poc freqüents, de formes perifràstiques del tipus *hagra cantat*, encara en una etapa de gramaticalització potser no reeixida del tot ja que es pot comprovar la intercalació del complement entre el verb *haver* i el participi en (30):

- (21) E *agra* a mi *mort* o *nafrat* si vedat no li fos o yo no me·n fos defès. (1287, Clams I, pàg. 118, línia 21)

Com ocorria en els exemples de formes no compostes, el condicional és la construcció on es fa més trobadissa (22), tot i que també ho és en les fórmules vinculades a la comparació (23):

- (22)-Auges, Paul! Faules són aquelò que tu me comtes, per so cor si él pogés homes mortz resuscitar, sí metex *agra deliurat* de la càrcer-. (1275-1299, Vides, pàg. 276, línia 14)
- (23) Per què, si a Déu plagués, ne als regidors, molt *agra més valgut* que·s fos despès a honor de la santa fe cathòlica sobre Granada, que là hon s'és despès et consumat. (1352, Muntaner, "Crònica", foli 154vb, línia 10)

Cal no oblidar que des dels inicis *cantara* coexisteix amb la forma *cantaria* amb valors clarament delimitats. Convé tenir present que *cantaria*, igual com el futur *cantarà*, en aquests moments encara no es troben gramaticalitzats completament i, com sabem, provenen de la perífrasi d'obligació amb la combinació de les formes reduïdes del verb *haver* posposat a un infinitiu (*cantar hia*, *cantar ha* < **cantare heat*, **cantare hat* < *cantare habebat*, *cantare habet*). La forma *cantaria* és, en aquesta època, el correlat irreal present de la forma *cantara*, que expressa la irrealitat perfectiva. Per tant, és la forma prototípica en les condicionals irrealis de present:

- (24)-Senyors, si Peralada podíam salvar que no vingués en mans de nostras anamichs, negú no y *guanyaria* tant com yo. (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot-V, pàg. 14, línia 25)

Però la forma *cantaria* apareix fonamentalment en contextos lligats a l'estil indirecte amb el valor temporal bàsic de futur en el passat:

- (25) E yo respús li qe si mal hi *meria*[m] que no us en *escriuria*, mas que li *daria* via e carera pus mon parent era que no pogés pendre justícia ne *moriria* mala mors. (1306-1309, Medieval 46, "Carta de Saurina de Besers", pàg. 142, línia 30)¹⁰

Així mateix, la forma perifràstica *hauria cantat* es restringeix en el segle xiii a contextos amb el valor temporal de correlat passat del futur perfect. No es troba mai en contextos modals. Fixem-nos que, com en altres casos de formes compostes, no sembla que haja culminat el procés de gramaticalització, atés la posició intercalada del complement en alguns casos:

¹⁰ En canvi, en el discurs reportat amb valor de posterioritat però situat en contextos irrealis (com ara, en l'expressió d'una orde o d'un desig), apareix el subjuntiu: "E après alcun temps la fembra li demanà que li *retés* les oles; per què En Julià li *reté* les oles, plenes de cenrra" (1275-1299, Vides, pàg. 220, línia 6).

- (26) Per so que sabés él què faria de Jhesu Christ, si ·ls Reys no retornaven a él. On, dix als Reys que tornassen a él quant *aurien* l'enfant *atrobat*, a éls dién per fenta que él lo iria adorar-lo qual volgra ya aver mort. (1275-1299, Vides, pàg. 138, línia 22)
- (27) [Demana] si per ventura aquel qui anava sobre la teulada si *s'auria trencada* la cama al saltar que féu e si seria assèn entorn. (1277, Cocentaina I, pàg. 137, línia 29)

En resum, hem constatat per al segle xiii (cf. també, figura 2):

- El tipus *cantara* apareix en contextos modals (apòdosi de les condicionals irrealis de passat, consecutives o comparatives). *Cantara* expressa una situació perfectiva i irreal o contrafactual.
- El tipus *hagra cantat* apareix ja esporàdicament en aqueixos mateixos valors. Fet que respon a l'extensió analògica dels temps perifràstics.
- Els tipus *cantaria* i *hauria cantat* apareixen bé en contextos temporals, o bé per a expressar la irrealitat del present en l'apòdosi de les condicionals.

Fig. 2. *Cantara* i formes relacionades en el segle xiii

valors temporals		valors modals (sobretot en apòdosis) ¹¹	
futur del passat	perfet	irreal de present	irreal de passat
<i>Digné que <u>cantaria</u></i>	<i>Digné que <u>hauria</u> <u>cantat</u></i>	<i>Si pogués, <u>cantaria</u></i>	- <i>Si hagués pogut, <u>cantara</u> (↗) -<i>Si hagués pogut, <u>hag(ue)ra</u> <u>cantat</u> (↘) (2a meitat XIII)</i></i>
Passat			
<i>Demana que <u>cantàs</u></i>			
en les pròtesis irrealis (subjuntiu)			
irreal de present		irreal de passat	
<i>Si <u>cantàs</u></i>		- <i>Si <u>cantàs</u> (↗) -<i>Si <u>hagués cantat</u> (↘)</i></i>	

V.2. Segle XIV. L'extensió de *cantara* cap als valors modals de present

Durant el segle xiv, la forma *cantara* continua utilitzant-se en contextos modals, ja siga en les apòdosis del condicional irreal de passat (28-33), o en altres

¹¹ Els signes indiquen el següent: (↗) = freqüència alta; (↘) = freqüència baixa; (↗) = freqüència molt alta; (↘) = freqüència molt baixa; (→) = freqüència aproximadament semblant d'una forma respecte d'una altra.

fórmules modals (34). Recordem que, en tots aquests contextos, equival a l'actual 'hauria cantat':

- (28) Més *amara* ladonchs que m'hagués dat ·vint· colps pel cap ab lo bastó que portava, que axí com parlà. (1398, Metge, "Somni", pàg. 222, línia 23)
- (29) Et trobà la cavalleria del castell de Càller, qui eren ben D, qui estaven deffora esperan què seria, que no gosaven anar en la batayla, que l'almirayl si u faessen, los donara tantost a dors. (1352, Muntaner, "Crònica", foli 155ra, línia 21)
- (30) E Lancelot nos ho à fet antenent. Sapiats qu'él no m'ó *diguera* si él no·n sabés alguna ensenya de varitat que n'agués vista. (1380, Rexach, "Questa", foli 6ra, línia 3)
- (31) E era en tal guisa pres que en lo cep que no podia fer alcunes coses que són necessàries al cors, les quals coses no·s poden bonament nom[en]ar, e·l tinguera e·l *fera* encara tenir pres si per vós sènyer dit justícia no li fos manat que·l deliuràs. (1306-1321, Clams II, pàg. 237, línia 35)
- (32) Mas, però, si per remissió d'aquesta pena corporal per nostre tresorer haüda serà alguna moneda per aventura o per mutació de pena degudament feta, lavors, d'aquí sia reebut tant solament la meytat d'aquell preu, lo qual se *degra* reebre si la remissió fos feta de grat segons les coses prop ordenades. (1344, Ordinacions, pàg. 198, línia 23)
- (33) Aquel qui met la mà ab mi en l'escudela ma trairà. Lo Fil de la verga va axí com és profatat d'él mas gay a aquel per lo qual lo Fil de la verga serà trait! Bona cosa *fóra* a aquel om si no fos nat. (1350, Edats, fol. 238a, línia 13)
- (34) O masquins! O foils! Per què no conaxets lo vostro Craador? Més vos *valgra* no fàsats craats, pus vida durable no volets posair, que·l dia del digmenge rapòs és tots tems a tots òmens, e vós, masquins, no colets lo rapòs de les ànimes vostres. (1350, Edats, fol. 308b, línia 1)

A diferència del segle anterior, ara el tipus *cantara* ja és possible i freqüent en usos modals irrealis de present equivalent a l'actual 'cantaria', ja siga en construccions condicionals o en altres contextos:

- (35) Dix: "Madona Vergera, per què no anats là sus?". E la dita dona dix: "E a què?". E aquesta testis dix: "Com al senyor n'Arnau ha vengut gran mal d'exir e de gitar, e, si hi anàvets, que li faéssets queacom per a estrènyer

los polsos, bé *fariets*”. E la dita na Vergera dix: “Si lo senyor no fós afahenat, *anara-hi*”. E ab aytant aquesta testis partí d'aquí e tornà's en a la sua casa. E no sab si la dita na Vergera hi vénch o no. (1374-1377, Marquès, fol. 30v, línia 13)

Notem en (35) l'alternança *cantaria* / *cantara* en les apòdosis de dues condicionals que en català actual resoldríem de manera idèntica: «Si hi anàvets, bé *fariets*» / «Si lo senyor no fós afahenat, *anara-hi*». Potser s'establia un matis diferenciador que ara no sabem copsar. Així doncs, sembla que podem constatar que els tipus *cantara* i *cantaria* comencen a entrar en conflicte en els usos modals irreal de present. En qualsevol cas, en el nostre corpus, aquest valor modal irreal de present no és majoritari. Fet i fet, hi ha textos on es veu, fins i tot, el contrast entre els tipus *cantara*, com a 'hauria cantat', i *cantaria*:

- (36) E primerament diu contra la deposició e testimoni e encara contra la persona de na Matheva, muller d'en Johan Maynard, segon testimoni donat per lo dit Jacme Carreres, que fe alcuna no y deu ésser haüda per ço car és vil fembra e de vil condició, e en lo temps que féu son testimoni era enemiga e malvolent de la dita na Simona, e li *plagera* e li *plauria* encara tot mal e tot dan que la dita na Simona agués. (1321, Clams II, pàg. 248, línia 26)

Com és esperable, les formes perifràstiques ja no són una raresa, com encara es mostraven en el segle anterior (*Si hagués davallat... hagra cantat*). Per exemple, Ridruejo (1985: 443, nota 17) informa que en la segona meitat del segle xiv, l'equivalent compost del temps *hagués cantat* ja arriba al 30% d'ocurrències en el recompte global d'autors com ara Muntaner i Metge, mentre que en Desclot no arribava ni al 10%. En l'exemple següent es comprova la convivència de les formes *cantara* i *hagra cantat* en valor de correlat anterior del condicional 'hauria cantat':

- (37) E·ncara rasponen que no vengeren los III reys al cap de l'ayn, cor si u fessen no *atrobaren* Jesucrist en la mengadora ni en Betlem, ans l'*agren trobat* en Gipta. (1350, Edats, fol. 228a, línia 10)¹²

¹² Notem que la construcció condicional és irreal de perfet, però conté formes no perifràstiques. Tot i això, en l'oració adversativa que hi segueix (introduïda per *ans*) sí que s'ha utilitzat la forma perifràstica. Certament, si s'hagués fet servir ací el tipus *cantara*, s'hauria produït una ambigüitat (*trobaren* 'van trobar' – *trobaren* 'haurien trobat'). Potser era

A més a més, cal constatar l'alternança de formes compostes i simples entre pròtasi i apòdosi, tot i que són ocurrencies escasses:

- (38) Et los arream de totes coses, con nós *àgrem fet M* si y *venguessen*. (1352, Muntaner, "Crònica", foli 119va, línia 11)
- (39) E si *demanats* no·ls ne *bagués*, los dits *parsoners* no·ls *pogren* encantar ne portar a encant tro que fos vengut del viatge per *negu[n]a* rahon. (1385, Consolat, pàg. 236, línia 11)

En construccions condicionals, l'ús dels dos temps compostos és ja notable:

- (40) Si *eyls baguessen dita* ne posada la condició dessus dita al dit senyor de la nau, lo senyor de la nau *l'aguera jaquida* en recapte. (1385, Consolat, pàg. 89, línia 5)
- (41) E si los juheus *baguessen ubertes* les portes axí com lo duch los manava e los officials axí *matex, foren-se·n seguides* versemblant dues coses. (1391, Epistolari Id, carta 118, línia 31)

Com hem vist en l'exemple (36) el tipus *cantaria*, juntament amb *hauria cantat* en determinats contextos, se circumscriu encara a les apòdosis de les condicionals irrealis (42-44) i, també a altres contextos temporals no modals, com ara equivalent passat del futur en estil indirecte (45):

- (42) Si honestament se pogués acusar la natura d'ellas, yo *diria* que ella ferament en axí acabadas donas porta sos pasas amaguant axí gran ànimo e viril costant e fort sots axí vils membres e sota axí vil seny com és lo femenil. (1397, Corbatxo, pàg. 48, línia 7)
- (43) E fon denunciat a Boniffaçi que, si u meynspreava, Déus *faria* en ell temporal juhii (primera meitat del segle xiv, Vilanova, "Raonament", XIV, pàg. 216, línia 9)
- (44) E si anch en la casa de la dita na Simona entrà de nit o de dia per porta o per barandat o per terrat o per altra manera, ço que no atorga, allò *auria fet* ab volentat e consentiment de la dita na Simona. (1321, Clams II, pàg. 247, línia 30)
- (45) Et la cort dix que *auria* son acort sobre les dites coses. (1321, Clams II, pàg. 216, línia 8)

més necessari que quedés més clar el valor perfectiu en aquesta subordinada i no tant en l'apòdosi de la condicional, on el context impedeix qualsevol altra interpretació.

En resum, en el segle XIV hem constatat (cf. també, figura 3):

- Com en el segle anterior, el tipus *cantara* apareix en contextos modals (apòdosi de les condicionals irrealis de passat o comparatives). *Cantara* expressa una situació perfectiva i irreal o contrafactual. Ara bé, *cantara* apareix amb un valor nou i, encara, no majoritari: expressa la irrealitat de present equivalent a l'actual 'cantaria', sempre en contextos modals.
- El tipus *hagra cantat* apareix més freqüentment amb el valor d'irreal de passat i esdevé el competidor de la forma *cantara*.
- Els tipus *cantaria* (i *hauria cantat*) continuen apareixent bé en contextos temporals, o bé serveixen per a expressar la irrealitat present en l'apòdosi de les condicionals.

Fig. 3. *Cantara* i formes relacionades en el segle xiv

valors temporals		valors modals (sobretot en apòdosis)	
futur del passat	perfet	irreal de present	irreal de passat
<i>Digné que cantaria</i>	<i>Digné que hauria cantat</i>	- <i>Si pogués, cantaria</i> (↗)	- <i>Si hagués pogut, cantara</i> (↗)
passat		- <i>Si pogués, cantara</i> (↘)	- <i>Si hagués pogut, haguera cantat</i> (→)
<i>Demanà que cantàs</i>			
en les pròtesis irrealis (subjuntiu)			
irreal de present		irreal de passat	
<i>Si cantàs</i>		- <i>Si cantàs</i> (↗)	- <i>Si hagués cantat</i> (↘)

V.3. Segle XV. *Cantara*: un pas cap a la pròtesi encara amb valor perfet

V.3.1. Valors d'indicatiu

Com diu Pérez-Saldanya (1998: 304), en el segle xv encara es conserva el tipus *cantara* amb el valor contrafactual en l'apòdosi de les condicionals fonamentalment, equivalent, doncs, a l'actual 'hauria cantat'. Tanmateix, presenten sovint una certa ambigüïtat temporal, de manera que de vegades no és fàcil delimitar si l'oració remet únicament a l'àmbit temporal del present-futur o inclou també el passat. Açò es deu al fet que el tipus *cantara* ja és freqüent com a ús modal amb valor d'irrealitat en el present i, doncs, ja equivalent al tipus *cantaria*. Aquest darrer fet també està lligat, diu l'autor, amb l'augment de l'ús de *haguera cantat*.

Segons els nostre corpus, però, els usos modals de *cantara* com a correlat anterior del condicional són habituals encara en el xv en totes les varietats del català. Més encara, es pot afirmar que és el valor preferent. En trobem molts exemples:

a) Com des dels primers exemples, en l'apòdosi de les construccions condicionals irrealis de passat:

(46) Que si yo t'hagués vista, com fiu a la donzella de Monblanch e la Viuda Reposada, yo t'haguera presa per los cabells e en aquesta mar sagrada te donara de bon grat sepultura (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1084, línia 39) ['Si jo t'hagués vist, t'hauria donat de bon grat sepultura']

b) Altres contextos modals com ara amb verbs de tipus *deure*, *poder* o *voler*.

(47) E lo rey de França, qui amava Curial e havia en oy lo bretó, mostrà haver-ne molt gran plaer, e ho publicà a tots; e volguera que Curial se'n vengués a ell tot dret, desijant avançar-lo e fer-li algun bé, mas Curial se tenia tant per rich, que no pensava en allò. (mitjan segle xv, Curial, pàg. 335, lín. 38) ['I hauria volgut que Curial se'n vingués cap a ell tot dret, desitjant donar-li preferència i fer-li algun bé, però Curial es tenia per tan ric que no hi pensava']¹³

(48) Lo senyor rey, ab letra sua de XXVI de setembre, nos ha scrit, ab paraules insòlites e no acostumades de dir-ni menys scriure-de rey e senyor a sos vassalls feels e obedients, per causa de la elecció, feta per nosaltres segons furs, privilegis, pràtiques, libertats e bons costums antich[s], de offici de advocat d'aquesta ciutat en persona de micer Miquel Dalmau, vaccant per mort de micer Johan de Gallach, demostrant gran congoxa e desplaer perquè volguera fos elet al dit offici micer Pere Belluga. (1460, Epistolari IIc, carta 13, línia 10) ['...demostrant gran congoixa i desplaer perquè hauria volgut que fos elegit per al dit ofici misser Pere Belluga']

(49) Car tantes de géns hy avia que hom no'n las poguera contar. (1486, Perellós, "Viatge", pàg. 156, lín. 21) ['Car tantes persones hi havia que hom no les hauria pogut comptar']

¹³ Wheeler (2011: 325) en la traducció actual de l'obra a l'anglès, coincideix amb aquesta interpretació: "He *would have liked* Curial to be his vassal so that he could give him advancement and show him favor".

(50) E per causa de açò lo deixaren entrar. E no·ls pogué haver tant prest com *volguera*, per ço com tots eren ab lo emperador e ab sa filla. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1078, línia 7) [‘I no els pogué tenir tan prompte com hauria volgut perquè tots eren amb l'emperador i amb sa filla’]¹⁴

És molt habitual aquest valor en fórmules vinculades a la comparació:

(51) La virtuosa comtessa *stimara* més restar per servir son marit que no veure les festes, mas com véu la voluntat del comte, son marit, e la justa rahó que en tal necessitat no devia fallir al rey, dix que era contenta. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 151, línia 14) [‘La virtuosa comtessa s’hauria estimat més quedar-se per servir el seu marit que no veure les festes, però com va veure la voluntat del comte [...] digué que estava contenta’]¹⁵

D’altres, a la conseqüència:

(52) E tantes gents eren de cascun camp que la tercera part no *cabera* dins la ciutat, si bé era molt gran e ben ordenada. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1459, línia 11) [‘I tantes persones eren de cada camp que la tercera part no hauria cabut dins la ciutat’...]¹⁶

(53) E tenia la sua noble persona de tanta gentilea e disposició que *coneguera* qui en tal so lá ves. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 979, línia 13) [‘I tenia tanta gentilesa i bona disposició que ho hauria reconegut qualsevol que la veiés així’]¹⁷

¹⁴ La traducció a l’italià de principis del primer terç del segle XVI ens ajuda a confirmar aquesta interpretació: “E non gli poté haver tanto presto come *haveria voluto*, però che tutti erano con l’imperatore e con sua figliuola.” (Manfredi 1984: 615).

¹⁵ L’italià opta ací per la forma imperfectiva. “La vertuosa comtessa molto più *desiderava* di restare per servir suo marito che andare a vedere le feste; ma, vedendo la volontà del conte suo marito e la giusta ragione del re, e che in tal necessità non gli dovea negare, fu contenta” (Manfredi 1984: 98)

¹⁶ Novament, coincideix amb la interpretació del traductor a l’italià de l’obra: “Il prencipe Tirante fece attendare il suo campo dinanzi a quello dil re Scariano, e tante genti erano in ciascun campo che la terza parte non *haveria potuto capere* nella città” (Manfredi 1984: 968)

¹⁷ També, en italià: “Et havea la sua nobil persona de tanta gentilezza e dispositione che, qui in tal modo veduta l’havesse, *haveria conosciuto* che, posedeva tanta bellezza” (Manfredi 1984: 647). En la traducció al castellà de Diego de Gumiel (1974: XX) podem veure que la forma *cantara* té, encara, en el castellà de principis del segle XVI, el valor de plusquamperfet de subjuntiu (cf. punt 5, més avant): “Y no había en su noble persona tanta gentileza y

- (54) E açò axí conclòs e affermat, de una sua mànega bella li féu present, dient que alre per ara no demanave sinó que aquesta mànega sia la cimera sua al jorn del torneig e que per la sua amor aquesta volta combata. *Tornara*·s volentés atràs Lançalot de tal promesa, duptant que la reyna sentint-ho, axí com no·s poguera celar, contra ell desdeny e ira no concebés, però vencent la prometença, prè e portà la mal vista cimera. (1496, Gras, “Lançalot”, pàg. 8, línia 6) [‘Lançalot se n’hauria tornat arrere de tal promesa, [...] però vencent la promesa, prengué i portà la cimera’]
- (55) E, d’altra part, que ell era tant vostre que per res del món ne *fera* ne *diguera* cosa que en enuig vos deguéis venir. E que vós li haguéssets demanada sa filla, e a ell e a tot son linatge era molta honor; la errada solament és stada vós creure massa leugerament, e, après, haver haüda massa prompta la execució. Emperò, com açò ja reparació no hage, la medecina és metre-ho en oblit. (mitjan segle xv, Curial, pàg. 320, lín. 14) [‘Ell estava tant de la vostra part que per res de món no hauria fet ni hauria dit res que vos haguéis enutjat’]¹⁸

Fixem-nos en l’expressió emfàtica de l’exemple següent, amb valor de perfet, en un text on hi ha casos del tipus *cantara* amb valor de present:

- (56) E segons relació dels qui y foren presents, anà ab ten gran desorda e confusió que més *valguera* que may l’aguessen feta. (1454-1484, Safont, “Dietari”, pàg. 122, línia 11) [‘Anà amb tan gran desorde i confusió que més hauria valgut que mai l’haguessen feta’]

Altres casos, amb *jamés*:

- (57) Per ço, consultant-la del seu prepòsit e ab consentiment e licència d’ella, sens la qual ell empresa *jamés començara*, ab un sol scuder, de nit e secret, se més en camí. (1496, Gras, “Lançalot”, pàg. 5, línia 21) [‘Per açò, consultant el seu propòsit i amb el seu consentiment i llicència, sense la qual ell mai hauria començat una empresa [...] inicià el camí’]

buena disposición, que *reconociera*, quien de este modo la viera, que era como una donzella” [‘que hubiera reconocido, quien de este modo la hubiese visto’]

¹⁸ Així mateix, Wheeler (2011: 288) tradueix actualment: “Moreover, he was so faithful a servant to you that *he would never have done or said* anything that might cause you displeasure”.

- (58) No *creguera* jamés que en donzella de tan poca edat hagués tan poca vergonya e tant atreviment. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1049, línia 16) [‘Mai no hauria cregut que en donzella de tan poca edat hi haugés tan poca vergonya’]¹⁹

Hem constatat una freqüència elevada d'exemples modals en què es comprova l'ambigüitat temporal de què parlava Pérez-Saldanya (1998: 304) (exemples 59-60):

- (59) Cruel ficta mainada! may t'agués conegude, que ara no'm *dolguera* de la pèrdua del temps que m'às fet sperar! (1486, Alegre, “Raonament”, pàg. 4, línia 15). [‘Tant de bo mai t'hagués conegut, perquè ara no lamentaria / hauria lamentat la pèrdua del temps que m'has fet esperar’]
- (60) Fins açí vos só stat servidor afectat, car si la altesa vostra me agués comprat per catiu, no *poguereu* manar més en mi que ara féyeu. E com anava yo ab los hulls enbenats! Car si cent vides tinguéis, com no tingua sinó una, totes cent les *aventurara* sols per fer a la majestat vostra algun servir, per gran perill que y fos. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 632, línia 5) [‘Ja que si cent vides tinguéis, tot i que només en tinc una, totes cent les hauria posat en risc / les posaria en risc només per fer a la vostra majestat algun servei’]²⁰

Tot i que, com hem vist, *cantara* equival encara molt sovint a ‘hauria cantat’, també són ben freqüents les ocurrències modals del tipus *cantara* amb valor de condicional simple ‘cantaria’, gairebé sempre en contextos modals (61-63), però també com a futur del passat (64):

- (61) E, si no stigués tant fora de bon júy, ab açò *poguera* clar conèixer com, per ira de Venus, los arbres y les flors, ab los ocells consegrats, a aquella, la tenien en oy. (1486, Alegre, “Faula”, pàg. 16, línia 18)

¹⁹ La traducció italiana interpreta aquest passatge de la mateixa manera: “Giamai *creduto io non avrei* que in doncella di tanta poca età tanta poca vergogna” (Manfredi 1984: 691).

²⁰ Tot i que, també, la traducció italiana prefereix la interpretació en temps passat: “Fin qui vi son stato servitor affettionato che, se l'altezza vostra mi avesse comprato per schiavo, non mi *haveresti più potuto comandare* come hora facevati e come andavo io con gli occhi serrati. Che se cento vite havessi come io non ne ho se non una, tutte cento *l'haverei poste alla ventura* solo per fare alla maestà vostra alcun servizio, per gran pericolo che gli fusse!”. (Manfredi 1984: 406)

- (62) E Tura dix que bé era, emperò molt li *plaguera* que scrivís, si ésser pogués, mas Curial respòs que no podia scriure. (mitjan segle xv, Curial, pàg. 174, línia 11)²¹
- (63) E çertament yo·m *tinguera* per lo més benaventurat crestià del món si tinguéis un fill axí virtuós e complit de tantes bondats hí en lo orde de cavalleria tan sabent. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 337, línia 11)²²
- (64) E aquí stigueren per spay de dir un salm de Miserere mei, Deus, sperant quascú qual d'ells *isquera* primer del camp. (1454-1484, Safont, "Dietari", pàg. 231, línia 15)

No cal dir que augmenta el nombre d'ocurrències del tipus *haguera cantat*, substituït per fet de *cantara*. Notem que el tipus *haguera cantat* amb valor de condicional per fet és el més habitual actualment en valencià, en qualsevol ús modal, especialment fora de construccions condicionals (però també ací). En efecte, els exemples (65-69) coincideixen en general amb el valencià actual:

- (65) E fonch-ne moteja[n]t tant com visqué, que més li *haguera valgut* que hages bagut plom fus. (1454-1484, Safont, "Dietari", pàg. 100, línia 24)
- (66) Axí dir comensà: "Sinó que mes orelles són ja tant avesades de hoyr tals clamors, sens dexar-te més dir *haguera* tal barrera *mesa* a tos desigs que la culpa que·m donés poria ésser vera." (1486, Alegre, "Raonament", pàg. 4, línia 27).
- (67) -Més m'*aguera valgut* romandre en Alamanya. (mitjan segle xv, Curial, pàg. 106, lín. 2)
- (68) Si Diafebus hagués fet lo que yo li havia manat, yo *haguera mort* lo soldà e *haguera apresonats* tots los grans senyors que y havia. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 679, línia 21)
- (69) E per los mals tan grans que·m tenen afligida, só fora de mon seny e ja *haguera dada* fí a ma dolor, sinó que d'una part me tira amor e d'altra temor. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1512, línia 25)

Fa l'efecte que, en el segle xv, hi ha una tendència a fer servir les formes compostes del tipus *haguera cantat* quan la relació temporal és clarament d'anterioritat (sempre contrafactual) i, per tant, quan sembla que l'emissor vol

²¹ En la traducció a l'anglès de Wheeler (2011: 24): "Tura said it was well, but that she *would be most grateful* if he would write if it were possible"

²² En italià: "E certamente io mi *terrei* il più felice christiano del mondo s'io havessi un figliuolo così virtuoso". (Manfredi 1984: 205)

remarcar-ho sense ambigüitats. En canvi, si no és aquest el cas, es fa servir el tipus *cantara*, que també pot situar-se clarament en l'àmbit del condicional simple i competir-hi, especialment en els usos modals (i no en els temporals, on les ocurrencies del tipus *cantara* són escasses).

V.3.2. Valors de subjuntiu en la pròtasi condicional

En el segle XV es comencen a testimoniar els primers (i escassos) exemples del tipus *cantara* en la pròtasi de les construccions condicionals, això és, els primers contextos propis del mode subjuntiu:

- (70) Car los scriptors, segons és dit, hagueren daurat, fingint, los actes d'argent, o, si per ventura *foren* d'or, ab la ajuda de aquelles nou Apol·lines nomenades, los muntàran en major nombre de quirats, ab l'altesa d'aquell sublime e marvellós estil. (mitjan segle xv, Curial, pàg. 271, lín. 36)²³
- (71) Avent mentit, / ffals referit, / les pastoraces / de madrinaces, / lo llur fals dir / la féu morir. / Molt més parira / si no *morira!* (1460, Roig, “Spill”, línia 3493)

Aquests exemples de *Curial e Güelfa* i de *l'Espill* contenen una pròtasi amb *foren* / *morira*, equivalents al plusquamperfet de subjuntiu, i en l'apòdosi hi ha *muntàran* / *parira*, equivalents al condicional compost: ‘Els escriptors haurien daurat els actes d'argent o, si per ventura haguessen estat d'or, els haurien augmentat en major nombre de quirats’ / ‘moltes més vegades hauria parit si no hagués mort’. Com hem explicat adés, en el segle xv, encara és ben habitual trobar el tipus *cantara* amb valor perfectiu. El canvi important és la presència del tipus *cantara* (i també la forma composta *haguera cantat*) substituïnt el tipus subjuntiu *hagués cantat*.

L'exemple següent del *Tirant lo Blanch* és relativament diferent, ja que tots dos temps són compostos:²⁴

²³ La traducció a l'anglès actual de Wheeler (2011: 240) corrobora que aquestes formes simples corresponen al temps compostos: “if peradventure they had been golden deeds, they would have increased the carats of that gold”.

²⁴ Es pot comprovar en la traducció italiana: “La quale molto ben sapea che, se Tirante li *fusse stato* presente, *seguita* non li *saria*” (Manfredi 1984: 941)

- (72) E corrent los seus ulls vives làgremes, tant per sobres de alegria com encara per lo recort de tanta pèrdua com havia feta, la qual sabia molt bé si Tirant *fóra stat* present *perdut* no *hauria*, dix ab gravitat real e humana entonació les següents paraules. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 1426, línia 26)

En la pròtasi hi ha *fóra estat* 'hagués estat' i en l'apòdosi hi ha un condicional perfet: «Sabia molt bé que si Tirant hagués estat present, no hauria experimentat tanta pèrdua». Atés que els temps de la construcció condicional és compost en les dues proposicions, es constata la presència en la pròtasi del tipus *haguera cantat* substituïnt el tipus *hagués cantat*.

El tercer exemple, de les cartes de Borja, conté el tipus *cantara* en la pròtasi i equival a un plusquamperfet de subjuntiu ('hagués tingut'). Notem que en l'apòdosi apareix un condicional compost (*seria eixit* 'hauria eixit') coordinat amb una altra clàusula on apareix *freturara*, també amb el valor de condicional compost ('hauria freturat'):

- (73) E si *tinguera* mossèn Pertusa cinc de cavall, com ha de tenir per la capitulació feta per mi com li consigní los sis mília sous, *seria eixit* de casa sua ab cinc o sis de cavall, e no *freturara* eixir al senyor duc desarmat, corrent per roques e encalçant criminosos, que, veent-se estrets, girassen per a ell e li noguessen, o saltan se rompés lo coll caent, com caigué caent lo cavall, e no per falta sua. (1494, Cartes Borja II, carta 45, línia 47) [‘I si hagués tingut mossèn Pertusa cinc de cavall, hauria eixit de sa casa amb cinc o sis de cavall, i no hauria calgut que el senyor duc isqués desarmat...’]

Encara en trobem un altre cas una mica irregular i difícil d'interpretar en l'*Espill*. De fet, hi ha diverses alternatives pel que fa a la puntuació del fragment i, per tant, la interpretació és dubtosa. Acararem la puntuació de dues de les edicions de l'*Espill*; la primera, d'Anna Isabel Peirats (2010); la segona, d'Antònia Carré (2006):

- (74) Ab l'om pla nat, / ella·b sa punta / may se conjunta. / Qual vol, tal és, / ni menys ni més. / Pus no·s *torçria* / ni·s *dreçaria*, / ans se *trencara*, / si la *forjara* / d'algun fort fòcil. / May *fóra* dòcil, / nunca flectible, / pus fort

flexible, / com l'arch turqués / fet al revés (1460, Roig, "Spill", línia 10328, Peirats 2010)

- (75) Ab l'om pla nat, / ella·b sa punta / may se conjunta; / qual vol, tal és, /
ni menys ni més, / pus no·s torçria / ni·s dreçaria, / ans se trencara. / Si la
forjara / d'algun fort fòcil, / may fóra dòcil, / nunca flectible, / pus fort
flexible / com l'arch turqués / fet al revés (1460, Roig, "Spill", III,II vs.
3958-3964, Carré 2000)

Ens sembla que la puntuació d'Antònia Carré (2000) fa més comprensible el text. L'alternança dels tipus *cantaria* i *cantara* en la primera part del fragment podria respondre, com diu Pérez-Saldanya (1998: 306), a les exigències de la rima, tot i que seria ben factible interpretar la forma *trencara* com el correlat de passat del condicional, contraposat als condicionals de present que el precedeixen: 'Més no es torceria, ni s'endreçaria, abans s'hauria trencat'. Aquesta interpretació permet entendre la segona part com una construcció condicional contrafactual: 'Si Déu l'hagués forjada d'algun os més sòlid (i, doncs, no ho va fer), no hauria sigut mai dòcil, ni flexible, sinó que hauria sigut com un arc turc fet al revés (que no és gens flexible)'. S'entén, doncs, que considera dòcil la dona. A més, hem d'afegir una ocurrència de *cantara* dependent, com a oració subordinada substantiva en funció de complement directe, d'una oració amb el verb també en el tipus *cantara*, situat en un context condicional. El significat és ambigu, ja que hi són possibles tant la interpretació contrafactual ('Jo hauria fet que de tu no s'hagués admés cap paraula') o no ('Jo faria que de tu no s'admetés cap paraula').

- (76)-Los traydors, seguint lo stíl de cavalleria! De Judes ençà no fon feta tan gran traçió com los teus han fet. E si no que pietat m'ó defén, yo *fera* que de tu, o altre tal com tu no s'*admetera* paraula neguna, perquè a tothom fos notori e manifest la gran maldat que los teus ha fet (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 592, línia 36)

Si admetem aquesta segona interpretació ens trobaríem amb el primer cas de *cantara* com a plusquamperfet simple 'cantés'. Ens sembla, però, que en aquest context *cantara* no és una forma del subjuntiu, ni simple, ni composta.

Segurament, el temps de la subordinada substantiva depén del temps de l'oració principal, la pròtasi de la condicional. És a dir, *fera* ('hauria fet' o 'faría') demana un *admetera*, que és 'hauria admés' o 'admetria'. No sabem del cert quina era la

correlació de temps entre les subordinades i les principals en la llengua antiga, però sembla que la dependència que hem descrit era habitual, també, per a la resta de llengües romàniques. Així, ens ho indica, també, la traducció a l'italià:

(77) Da Giuda in quan non fu fatto tradimento tanto grande come gli tuoi hanno fatto e, se non fusse che pietà me'l vieta, io *farei* di te et altro tale come tu non se *admeteria* parole alcune. (Manfredi 1984: 379)

En (78) es veu un darrer cas estrany en l'*Espill* en què es fa servir el tipus *cantara* en un ús temporal (i no modal), cosa inèdita fins al moment. Es tracta d'una clàusula subordinada substantiva en funció de complement directe dependent el verb *prometre* (en passat perfet). Esperariem, com es corrobora en tots els textos anteriors i coetanis del corpus (79-82), un condicional del tipus *cantaria*:

- (78) Déu eternal, / pare Déu viu, / tal a Daviu / ffill rey tramés, / jurà, promés / no li *fallira*. (1460, Roig, "Espill", línia 11610)
- (79) Promès que *ratria* la dita ciutat (finals del segle xiii, inici del segle xiv, Desclot-V, pàg. 146, línia 1)
- (80) E lo dit P. li promès que sí *faria*. (1374-1377, Marquès, fol. 04r, línia 9)
- (81) E lo clergue confessor li promès que u *farie*. (segle xv, Exemples, pàg. 63, línia 39)
- (82) Li havia promés que·l *faria* morir. (1490, Martorell, *Tirant*, pàg. 606, línia 17)

Novament, potser es tracta de l'exigència de la rima. Tanmateix, podria indicar que el tipus *cantara* ja tenia un ús prou estés (com a condicional simple també) per a poder competir en els usos temporals amb *cantaria*. Açò hauria pogut permetre que es produïra el trencament amb els valors establits des de feia segles.

No obstant això, aquest ús té només una certa continuïtat durant el segle següent però no posteriorment. *Cantara* amb valor temporal irreal (equivalent al subjuntiu actual) amb verbs que expressen desig o imperatiu (*Demanà que cantàs* > *Demanà que cantara*), substituint el tipus *cantàs*, és més tardà i prové de l'extensió de *cantara* en contextos subjuntius que té lloc durant el segle xvi i, sobretot, el xvii. Amb altres verbs de dicció i, doncs, en contextos temporals reals, com és el cas que esmentem de l'*Espill*, es manté el tipus *cantaria* fins l'actualitat.

En resum, en el segle xv hem constatat (cf. també, figura 4):

Fig. 4. Cantara i formes relacionades en el segle XV

valors temporals		valors modals (sobretot en apòdosis)	
futur del passat	perfet	irreal de present	irreal de passat
- <i>Digué que cantaria</i> (↑) - <i>Digué que cantara</i> (↓) (val.)	<i>Digué que hauria cantat</i>	- <i>Si pogués, cantaria</i> (↗) - <i>Si pogués, cantara</i> (↘) (-val.)	- <i>Si hagués pogut, haguera cantat</i> (→) - <i>Si hagués pogut, cantara</i> (→) (+val.)
passat			
<i>Demana que cantàs</i>			
en les pròtesis irrealis (subjuntiu)			
irreal de present		irreal de passat	
<i>Si cantàs</i>		- <i>Si hagués cantat</i> (↗) - <i>Si cantara</i> (↘) (val.) - <i>Si haguera cantat</i> (↘)	

Comptat i debatut, *cantara* –també, *haguera cantat*– s’ha traslladat ja en el segle xv a les pròtesis irrealis de passat, amb el valor de l’actual ‘hagués cantat’. No es pot constatar, però, *cantara* amb el valor actual ‘cantés’, ni en contextos modals, ni en temporals.

V.4. Segle XVI: camí ferm cap al subjuntiu

V.4.1. Valor condicional

Encara en tot el segle xvi el valor de condicional perfet és predominant: per exemple, dels 25 primers casos no ambigus del tipus *cantara* del segle xvi, n’hi ha una quinzena d’interpretables amb valor de perfet. Hi ha ocurrencies en contextos modals condicionals (83) o en d’altres de caràcter emfàtic que ja ens són conegudes d’antic (84):

(83) *Y com açò scriu lo Tito Lívio que era apassionat per la honra dels romans, senyal és que major cosa fon la que feren los spanyols. Y si spanyol ho scriguera algunes coses majors que passaren posara per memòria. (1538, Beuter, “Història”, pàg. 123, línia 7) [‘I si ho haguera escrit un espanyol, hauria posat per a la posteritat algunes coses majors que van passar’]*

(84) *Los arrossos, natural planter de la Índia y Ethìopia, quant de aquelles partides arribà fins ací, qui pensara que tan gran splet se n’avia de fer, que vingués a ser una de les principals mercaderies que de València ixen per a*

Flandes y altres parts del món? (1538, Beuter, “Història”, pàg. 73, línia 8)
 [‘Qui hauria pensat que tan gran esplet se n’havia de fer, que vingués a ser una de les principals mercaderies’]

Observem que augmenten els casos ambigus temporalment, que poden ser interpretats com a propis de l'àmbit temporal del present-futur o bé del passat:

- (85) Virtuós y singular amich: Vostra letra é rebuda, ab la qual m’avisava que heu complit de pagar les sent lliures de mosèn Cornet; bé y prech plaer que ell sia pagat, mas sap Déu *folgara* se fos pagat dels diners de la quema perquè jo m poguera socórer dels altres, que n tinch prou nesesitat. (1525, Liori i Requesens, Epistolaris, Carta 160, línia 10) [‘Bé em congratule que ell haja cobrat, però sap Déu que m’alegraria / m’hauria alegrat que cobrés / hagués cobrat dels diners dels aranzels perquè jo pogués ser socorregut pels altres’]
- (86) Y perda vostra senyoria cuydado, que, en avent-me fet nostre Senyor mercè de deslliurar-me, li’n donaré avís, y per so m sap greu que partexca aquest coreu vuy, que més l’*estimara* per a llavós. (1536, Liori i Requesens, Epistolaris, Carta 109, línia 44) [‘I per açò em sap greu que partisca aquest missatger avui, que preferiria / hauria preferit que partís / hagués partit llavors’]

El valor de present-futur en contextos modals, en què *cantara* equival a ‘cantaria’, augmenta respecte del segle anterior paral·lelament a la disminució del valor de perfet. Malgrat això, la forma majoritària en aquest context és *cantaria*, la qual serà la que reixirà finalment en el català actual:

- (87) Y ab fúria dresí los passos a la vall vesina de Sant Yerònim de Ebron per hoyr aquel so nomenat èchon, de qui ere cert que, si m respongués, *diguera* lo que yo, y, sens fer-me contrari, ensemps ab mi se *dolguera*. (1528, Moner, “Obres”, pàg. 139, línia. 2)
- (88) Molt me pesa de l’encontre que àn rebut los quexals y dents de vostra senyoria, que no *volgera*, quant Déu me farà gràcia que li pugua besar les ma[n]s, que li faltàs ninguna cosa de les que jo li dexí. (1537, Liori i Requesens, Epistolaris, Carta 121, línia 22)
- (89) Plagué-us, pus tant poch montava, y a mi plagué més. Y per bé que lo pes fon greu sobre mes spalles, fiant en l’esfors que de vostra part me

vinguere, fuy disapte a fer-vos recort que no faltàs d'envyar en lo que'm faltava. (1528, Moner, "Obres", pàg. 124, línia. 17)

El tipus *haguera cantat* 'hauria cantat' manté un ús discret i sembla que només es fa servir quan clarament es vol incidir en un context ja passat:

- (90) No podent may remediar dita dolor mestre Pla, mestre Osset, mestre Llópez, metge y cirugià germans, ni ab sagnies ni ventoses, llavatoris, ni untions, ni altra cosa ninguna perquè estava la postema allí represa y habituada que féu podrir lo ull, sinó que m'hagueren de fer buidar lo ull, que ixqués per a allí y, si no ho *feré* axí, me *fóra* cert *mort*, ho *haguera perdut* lo seny que's *fóra regirat* d'allò. Buydaren lo ull a 10 de giner 1563. (1551-1573, Vilanova, Memòries, pàg. 40, línia 4)
- (91) Y, si ell estigés en sa casa, per molt caregat que estigés, *l'aguera pres*. (1535, Liori i Requesens, Epistolaris, Carta 64, línia 75)
- (92) De algunas altras *aguera* jo *pogut* tractar de Tarragona com és narrar largament. (1a meitat del segle xvi, Grandeses, pàg. 259, línia: 6)

Són observables ocurrències d'usos temporals del tipus *cantara*. Apareixen en el discurs reportat i presenten el valor de futur del passat. Esperariem trobar ací una forma *cantaria*.²⁵ Hem detectat algun exemple escadusser amb aquest valor ja a finals del xv (vg. exemple 76). Cal dir, però, que aquest ús no té continuïtat posterior al segle xvi:

- (93) En aquest die los senyors deputat militar e oydors de comptes, absents los deputats ecclesiàstich y real per lur indisposició corporal, consistorialment, a cavall, acompanyats de molts oficials y ministres del dit General, anaren a la volta de Sanct Hierònym de la Murtra, hon se deye ere sa magestat, per saber ab sa magestat hon volie se celebràs la festa de sanct Jordi. E fon trobat en lo camí prop lo camí y carnisseria del Clot, qui respòs que per haver-se enbarcar promptament no *fóra* en dita festa. (1527-1530, Generalitat II, pàg. 454a, línia 47)
- (94) Tals rahons li dehia, y estava per a satisfacer al que més havie dit, quant me estronchà, dient-me que més no'm podia parlar, mas que tornàs la nit de

²⁵ Aquests contextos podrien ser indicatius d'una hipercorrecció, un abús de la forma *cantara*, en llocs on esperariem la forma *cantaria*. Els exemples podrien evidenciar la inseguretad que devia produir-se en l'ús de la forma *cantara*, atesa la lluita en altres contextos amb *cantaria*.

- sant Miquel en lo mateix lloch, que ella·m *diguera* moltes altres coses. (1528, Moner, “Obres”, pàg. 164, línia. 16)
- (95) Lo confesor del conte no va ab son principal, lo que·m pesa, que crec *fera* molt al cas, perquè sens ell serà merlusa. (1535, Liori i Requesens, Epistolaris, Carta 46, línia 21)
- (96) E lo dit Rèquilia, responent agrament a la ambaxada, dix que ell *venguera* a Tolosa, hon daria de sí matex tal resposta qual dit rey veuria. (1547, Carbonell, “Cròniques”, pàg. 196, línia 1).

Es pot constatar, finalment, que la freqüència relativa d'aparició del tipus *cantara*, en qualsevol dels valors que desplega, és més alta en textos valencians i molt inferior en els de procedència oriental.

V.4.2. Valor de subjuntiu

Respecte del segle anterior, en el segle xvi l'augment de la presència del tipus *cantara* en les pròtesis condicionals és notable. En la majoria dels casos trobats en aqueix segle, el tipus *cantara* equival a 'hagués cantat'. També, queda ben palés que aquests usos es fan trobadissos en textos valencians, tot i que apareixen també en un document tortosí (*Col·loquis* de Despuig):

- (97) E pegaren hun gran combat a casa del virey, ab piques, y ballestes, y alabardes y escopetes, per espay de una hora. E, si no *fóra* per lo bisbe de Segorb, qui era en València y stava prop de Sorolla, devers la cèquia Podrida, lo qual prengué al dit Sorolla e féu-lo cavalcar ab una mula al seu costat, ab dos antorchs davant. (1525-1549, Antiquitats I, pàg. 61, línia: 9) [‘Si no hagués sigut pel bisbe de Sogorb...’]
- (98) Respongué lo dit conte que ja·s trobava a caval y que no podia dexar de anar, y que, si ans ó *sabera*, quiçà no *anara*. (1576-1598, Antiquitats III, pàg. 227, línia 19) [‘Si ans ho hagués sabut, potser no hi hauria anat’]
- (99) Que tan gloriosament acabà y a tal conjectura que les dos ciutats se perdien si aquest socorro *faltara*. (1557, Despuig, Col·loquis, pàg. 110, línia 2) [‘Que les dues ciutat es perdien si aquest socors hagués faltat’]
- (100) Que si no *fóra* per la perseverància de la jent en la sospita, lo hagueren posat en llibertat. (1568, Cantó, “Furt”, pàg. 120, línia 18) [‘Si no hagués sigut per la perseverança de la gent en la sospita, l’haurien posat en llibertat’]

- (101) És a molt gran culpa dels cristians en no haver-los enviat may socorro fins en aquella hora de 4 de juny que's començà la bateria, que per ventura si'l *tingueren* no's *fóra pres* dit castell; (1551-1573, Vilanova, Memòries, pàg. 65, línia 7) ['Qui per ventura si l'haguessen tingut, no hauria estat pres el dit castell']

Per primera volta trobem *cantara* equivalent a *cantàs* en una construcció condicional, això és, en un context modal:

- (102) Y axí fas aquesta demanant-li de mercè, si's *trobara* en València, entre los altres treballs que à presos, ne vulla pendre de nou de anà a Senta Catalina y, sobre les letres que Noya li darà ab aquesta, parle ab la priora y ab ma neboda dona Beatriu y, justa forma del que jo'ls scrich, los diga tot lo que li parà de part mia, que encara que sia quaresma, ab tal persona com vostra mercè, per no ser descorteses ab ella ni ab mi, crech jo que us dexaran comunicar. (1522, Liori, Epistolaris, Carta 1, línia 17)

En resum, el segle xvi sembla que es produeixen simultàniament tres fenòmens que afecten el tipus *cantara*. D'una banda, es veu que es fan ja més freqüents els valors de condicional simple. Tot i això, en el nostre corpus encara sembla que no són majoritaris. Alhora, el tipus *cantara* consolida la seua presència en les pròtesis condicionals, amb valor compost, però, també, simple en la primera part del xvi.²⁶ Finalment, aquest fet també permet que *cantara* aparega en contextos no modals amb valor subjuntiu, molt puntualment en la primera meitat del segle (cf. figura 5):

Fig. 5. *Cantara* i formes relacionades en el segle XVI

valors temporals		valors modals (sobretot en apòdosis)	
futur del passat	perfet	irreal de present	irreal de passat
-Digué que <i>cantaria</i> (↑) -Digué que <i>cantara</i> (↘) (or.)	<i>Digué</i> que <i>hauria cantat</i>	-Si <i>pogués</i> , <i>cantaria</i> (↗) -Si <i>pogués</i> ,	-Si <i>hagués pogut</i> , <i>haguera cantat</i> (→) -Si <i>hagués pogut</i> ,

²⁶ Segons s'ha dit, el fenomen es dona en les comarques centrals en el segle XVI i s'escampa a altres comarques ja en el segle XVII. Ferrando (1989: 81): "A les comarques centrals del País Valencià, les formes en *-s* no començaran a funcionar tímidament en covariació amb les formes en *-ra* fins a mitjan segle XVI, en obres com la versió del *Llibre de Job* (ed. Riera 1976, 30) i el cançoner *Flor d'enamorats* (ed. Fuster 1973, 23)", mentre que a la governació d'Oriola caldrà esperar un segle per veure-hi documentat el fenomen (Montoya 1986: 242).

Passat		<u><i>cantara</i></u> (↘)	<u><i>cantara</i></u> (→)
<i>Demanà que cantàs</i>			
en les pròtesis irrealis (subjuntiu)			
irreal de present		irreal de passat	
- <i>Si cantàs</i> (↑)		- <i>Si hagués cantat</i> (↗)	
- <i>Si cantara</i> (↘) (val.)		- <i>Si cantara</i> (↘) (val.)	
		- <i>Si haguera cantat</i> (↘)	

VI. El castellà antic

En el segle xiii, Ridruejo (1979: 24) anota que el tipus *cantara* en castellà encara era bàsicament el plusquamperfet d'indicatiu. Ara bé, els usos modals d'aquesta forma eren freqüents en les apòdosis condicionals i, també, en altres contextos independents. El valor d'aquests usos és bàsicament el de correlat anterior del condicional (equivalent, doncs, a l'actual *habría cantado* de certes construccions modals).

El salt a les pròtesis condicionals és molt escàs i primerenc, ja que es produeix en la segona meitat del xiii, moment en què predomina absolutament el tipus *cantasse* en aquests contextos ja propis del subjuntiu. En el xiv comença a ser habitual el tipus *cantara* en les pròtesis, tant que l'estructura simètrica *si cantara / cantara*, com a 'si hubiese cantado, habría cantado', es fa molt general en la literatura fins al xvii, tot i que potser col·loquialment no fou tan generalitzada (Veiga 2006: 190-215).

Durant el segle xv, segons Martínez Díez (1988: 327) i Veiga (2006: 190-210), el tipus *cantara* té tres usos fonamentals:

- Equivalent al plusquamperfet d'indicatiu, que ja és força escàs.
- Com a correlat anterior del condicional en contextos modals (com ara les apòdosis de les construccions condicionals). Durant aquest segle, també es troben ocurrencies en contextos modals en què *cantara* equival al condicional simple (Veiga 2006: 190-210, Ridruejo 1982, 1989: 89 i 1990: 370-372 en Veiga 2006: 194). Aquest ús és ben habitual i alterna amb la forma simple del condicional *cantaría*, que hi equival en una part important de les ocurrencies. Les formes compostes del tipus *hubiera cantado* no es consoliden fins al segle xvii (Veiga 2006: 215).

c) L'ús amb valor de subjuntiu de passat en contextos modals com ara les pròtesis de les condicionals. En aquest cas alterna amb *cantase* i també amb la forma perifràstica *hubiese cantado*. Tot i això, el salt de *cantara* a la pròtesi de les condicional no estava generalitzat.

Així, doncs, les estructures condicionals irrealis de passat més freqüents en els segles xiv-xvi són *si cantase / cantara*, sembla que poc freqüent, *si cantase / cantaría*, *si hubiese cantado / cantara*, a més de *si cantara / cantara*.

- (103) Y más crescido pesar *tomara* si *supiera* lo que después vio, ca no se vieron dende a grande tiempo, como oiréis. (CORDE. 1499. *La historia de los nobles caballeros Oliveros de Castilla y Artús d'Algarbe*)
- (104) Dixo que si él *tuviere* consigo la caravela Pinta, *tuviere* por cierto de llevar un tonel de oro, porque osara seguir las costas d'estas islas, lo que no osava hazer por ser solo, porque no le acaçiese algún inconveniente. (CORDE. 1492-1493. *Diario del primer viaje de Colón*)
- (105) Amador, sabe que ausencia / te acusó y te condenó, / que si *fuera* en tu presencia / no se *diera* la sentencia / injusta, como se dio. (CORDE. 1492. *Cancionero de Pero Guillén*)
- (106) Ca hera la su cota ronpida en muchas partes, de feridas de lanças, e algunas dellas apuntavan en la carne, e de algunas dellas salía sangre. E aun, que la cota hera muy preçiada, e ge la avía dado una muy grand señora: e si *dixese* que hera reyna, no *mentiría*. (CORDE. 1431-49, Díaz de Games, G., *El victorial*)
- (107) [...] sabed bien que si ellos le vidiessen, non *escapara* de mourt (Cid, 2774, exemple de Veiga 1996: 70)
- (108) El libro De las Ethimologías con otros libros enbiélo atrás de la [9v] carrera e, maguer que non era emendado por non poder, *estudiara* de embiártelo agora a emendar, si *oviese legado* al conçilio. (CORDE, 1450, Las Etimologías romanceadas de San Isidoro)

Pel que fa a l'espanyol clàssic (segles xvi-xvii), es pot dir que el tipus *cantara* conserva la capacitat d'expressar un significat d'anterioritat. De fet, la forma composta corresponent, *hubiera cantado*, no l'havia desplaçada encara d'aquests usos (Cabeza 1992: 331). No cal dir que ja era present en les pròtesis, però no encara en els usos temporals:

- (109) Yo no conocí, ni vi, a la madre Teresa de Jesús mientras estuvo en la tierra; mas agora, que vive en el cielo, la conozco y veo casi siempre en dos imágenes vivas que nos dejó de sí, que son sus hijas y sus libros, que, a mi juicio, son también testigos fieles y mayores de toda excepción de su grande virtud. Porque las figuras de su rostro, si las *viera*, *mostrarán*me su cuerpo; y sus palabras, si las *oyera*, me *declararan* algo de la virtud de su alma (CORDE, Fray Luis de León, p I, 1588)

El valor simple encara no era generalitzat. Se'n troben bastants ocurrencies sobretot durant el xvii:

- (110) Si *viera* por un sombrero /de castor dar veinte o treinta / reales de a ocho yo a mi yerno / sacados de mi sudor, / *perdiera* mi entendimiento; / y así no hay que hablar, sino / persuadiros desde luego / que éste y otro como éste / han de ser esposos vuestros. (CORDE, Calderón, *Guárdate del agua mansa*, 1649)
- (111) No se le dé nada de que las palabras le falten, que Dios sabe muy bien lo que quiere decirle. No tema enfadar al que visita, que su descanso no consiste en no hacer nada, en estar haciendo bien consiste. Pídale, que Él pide que le pidan; si no *tuviera* gana de dar, no *rogara* que le pidieran (CORDE, Zabaleta, *El día de fiesta por la mañana*, 1654).

En espanyol col·loquial actual, els tipus *cantara* i *cantase* tenen una distribució geogràfica que no s'adiu amb la identificació absoluta entre les dues formes que fa l'espanyol estàndard. Hem arreplegat el tipus *cantase* com a general i gairebé únic a Aragó,²⁷ la Manxa i Extremadura, mentre que el tipus *cantara* es relaciona amb Castella-Lleó, Astúries, Cantàbria i Navarra (compartint espai amb *cantaría*) i, també, en les comarques castellanoparlants de València (Oriola, Villar de l'Arzobispo).²⁸

L'absència notable en aragonés col·loquial actual i la preferència del tipus *cantase* en aragonés antic (en *Vidal Mayor*, text del segle XIII, el tipus *cantara* és gairebé anecdòtic), indiquen que aquesta llengua no degué ser cap coadjuvant en la

²⁷ Així ho mostren alguns estudis com ara Mott (1989: 75), Nagore (1986: 159) o Tomás Arias (1999: 13) que indiquen que les formes aïllades del tipus *cantara* no són genuïnes i poden explicar-se per la influència del castellà estàndard.

²⁸ Hem passat un petit qüestionari a diversos parlants murcians i, amb totes les prevencions que calga tenir, hem constatat una preferència pel tipus *cantase*.

preferència valenciana pel tipus *cantara*, com Pérez-Saldanya proposava (1998: 306).

VII. Reflexió final

L'anàlisi de les dades del corpus indica el següent (cf. també, fig. 6):

- a) El valor etimològic de plusquamperfet d'indicatiu del tipus *cantara* és ja residual en el segle xiii. El tenim constatat de manera extremadament esporàdica i marcada des del punt de vista diafàsic.
- b) El valor normal del tipus *cantara* és el de condicional anterior (= 'hauria cantat') des de la primera documentació (del xii) clarament fins a finals dels xvi. És valor únic en el xiii, absolutament majoritari en el xiv i ben majoritari encara en el xv.
- c) La forma equivalent que va prenent-li espai progressivament és *hagra/haguer cantat* des de finals del xiii.
- d) L'equivalència *cantara-hagra cantat* i la pressió de l'extensió de les formes perifràstiques amb *haver* en tot el paradigma verbal fan que *cantara* esdevinga equivalent a *cantaria*, ocasionalment en el xiv i progressivament en els segles posteriors.
- e) Aquests valors de *cantara* ('hauria cantat' i 'cantaria') corresponen a usos modals, tant en l'apòdosi de les construccions condicionals com en usos independents. El condicional anterior del tipus *hauria cantat* només apareix en contextos temporals (com a futur del passat).
- f) Sembla que sobretot al segle xvi (i, ocasionalment, en el xv) *cantara* comença a fer-se servir amb aquest valor de condicional simple en contextos temporals (i, doncs, no modals). Aquest ús no reïx.
- g) A finals del xv, apareixen els primers casos en què s'ha produït el salt del tipus *cantara* a la pròtasi de les condicionals i, doncs, als contextos propis de subjuntiu.
- h) Atés que l'ús modal més freqüent del xv i xvi del tipus *cantara* és 'hauria cantat', és lògic pensar que en el moment que es fa trobadís en la pròtasi de les condicionals, hi pren el valor de plusquamperfet de subjuntiu (= 'hagués cantat'). La construcció condicional *si cantara / cantara* inicialment equival sobretot a 'si hagués cantat' / 'hauria cantat'. Aquest valor és general en els casos ja més freqüents de pròtasi amb *cantara* del xvi. No obstant això, conviu, de manera minoritària, amb el valor de present, més modern: 'si cantés' / 'cantaria'.

- i) Sembla que, en la varietat oriental del català, el tipus *cantara* havia arribat més prompte al valor 'cantaria' que en la varietat valenciana, on el valor 'hauria cantat' es manté més ferm. D'aquest moment prové i es manté el tipus *cantara* de manera esteotipada en català oriental (en construccions com ara *fóra bo*).
- j) L'espanyol segueix un procés semblant però més reulat en el temps pel que fa a l'extensió de la forma *cantara* a les pròtesis de les condicionals: a finals del segle xiii ja se'n constaten algunes, tot i que dubtoses (Veiga 2009), i, almenys, se'n troben fins al xvii, en general amb el valor de 'hagués cantat' i de manera més parcial i més tardana amb el valor de 'cantés'. *Cantara* també apareix ben prompte en les apòdosis com a correlat de passat del condicional, 'hauria cantat', igual com en català. I, seguint segurament un procés similar al del català, arriba a expressar el valor del condicional simple dels contextos modals. En canvi, els testimonis demostren que l'ús indicatiu i etimològic del tipus *cantara*, amb el valor de plusquamperfet, es manté molt més que en català: és ben vigent fins al segle xv i va esdevenint progressivament residual en el castellà literari posterior. Col·loquialment el procés de desaparició d'aquest valor tradicional degué ser anterior al que mostren els textos escrits. Tot i això, dialectalment n'hi ha recialles que s'entronquen amb aquest valor que encara es manté en gallegoportugués i també en asturleonés.

Amb aquest panorama a la vista, es pot afirmar que hi ha raons per a discutir l'explicació proposada per Ridruejo i acceptada de Pérez-Saldanya i Salvador que relaciona l'evolució semàntica del tipus *cantara* en valencià (i el Matarranya) amb la interferència del castellà.

Certament, l'evolució dels valors que va prenent el tipus *cantara* al llarg de la història del català (sobretot en la varietat valenciana) i del castellà té molts elements en comú. Però el punt clau en què es basen aquests autors per vincular-ho a un cas d'interferència es manifesta, sobretot, en el salt del tipus *cantara* envers les pròtesis de les condicionals. La raó fonamental és que consideren que, en el català del xv, el tipus *cantara* genuïnament havia arribat de manera absoluta a aparèixer només en contextos irrealis de present (equivalent modal de l'actual 'cantaria') i, doncs, relacionat amb usos no contrafactuals.

Alhora, en el segle xv es detecten els primers usos en valencià del tipus *cantara* en les pròtesis amb valor contrafactual (equivalent a 'hagués cantat'). A més a més, aquest ús també té correspondència amb apòdosis amb el tipus *cantara* igualment equivalents al correlat de passat del condicional (corresponent a l'actual ús modal 'hauria cantat'). Segons aquests autors, aquest ús de l'estructura condicional, conegut en català fins al segle anterior, havia quedat completament obsolet. Aquesta espècie de reviscolament dels usos perfectius del tipus *cantara*, juntament amb la innovació del valor subjuntiu, també perfectiu, de les pròtesis, només es podria explicar suposant que es degué produir una superposició abrupta del sistema castellà damunt del català de València. L'esquema següent resumeix la intepretació que en donen Ridruejo, Pérez-Saldanya i Salvador:

tipus <i>cantara</i>
'havia cantat' > 'hauria cantat' > 'cantaria' >< 'hagués cantat' > 'cantés'

En canvi, segons el nostre corpus, sembla que l'evolució no va ser ben bé així, sinó que es produeix una doble divisió a partir del valor de condicional compost:

tipus <i>cantara</i>				
<table> <tr> <td>> 'cantaria' camí 1 (s. xiv)</td> <td rowspan="3">}</td> </tr> <tr> <td>'havia cantat' > 'hauria cantat'</td> </tr> <tr> <td>> 'hagués cantat' > 'cantés' camí 2 (s. xvi)</td> </tr> </table>	> 'cantaria' camí 1 (s. xiv)	}	'havia cantat' > 'hauria cantat'	> 'hagués cantat' > 'cantés' camí 2 (s. xvi)
> 'cantaria' camí 1 (s. xiv)	}			
'havia cantat' > 'hauria cantat'				
> 'hagués cantat' > 'cantés' camí 2 (s. xvi)				

El camí 1 mostra una pèrdua del tret [+perfet], constatable de manera ocasional en el segle xiv i en creixement progressiu. És el que es conserva actualment de manera estereotipada en català oriental amb formes com ara *fóra bo*. Aquest primer resultat és el que donen Ridruejo, Pérez-Saldanya i Salvador com a exclusiu i únic en català en el segle xv.

Per altre costat, les nostres dades indiquen que el tipus *cantara* manté el seu valor com a correlat de passat del condicional en contextos modals almenys fins al segle xvi, cosa que es comprova en textos de qualsevol procedència dialectal, tot i que és cert que aquest estat de coses anava caracteritzant de manera progressiva la varietat valenciana. Amb aquest valor mantingut, és ben probable que pogués experimentar el canvi que s'il·lustra en el camí 2, on no hi ha pèrdua inicial del tret [+perfet] sinó un procés de subjuntivació de la forma *cantara*. Notem que

aquests valors perfets en indicatiu i en subjuntiu es toquen en els contextos modals, on tots dos es vinculen a la contrafactualitat i esdevenen pràcticament intercanviables.

En efecte, Pérez-Saldanya (2002: 2650) i Salvador (2002: 2999) afirmen que els usos modals del condicional perfect en oracions no subordinades i del plusquamperfect de subjuntiu en les oracions subordinades són molt pròxims: en tots dos casos fan referència a situacions igualment contrafactuals i anteriors a l'acte de parla. Tenint en compte aquesta proximitat, explica la facilitat amb què el plusquamperfect pot utilitzar-se en lloc del condicional perfect en oracions no subordinades en català contemporani: *Això no t'hagués passat* (= 't'hauria passat') *mai si haguessis comptat amb nosaltres*. El fenomen és ben conegut en anglès, però a favor de l'extensió de les formes condicionals també a les pròtesis: *If you would sing, he would come*.

Així, doncs, a partir del valor 'hauria cantat' propi dels usos modals, es pot acceptar que hagués saltat a un altre ús contrafactual que ocupava des de feia segles i fins al moment el tipus subjuntiu *hagués cantat*. Certament les estructures condicionals pogueren afavorir l'extensió simètrica d'aquesta forma. Si es ratifiqués aquesta evolució, és possible pensar en una extensió genuïna i aliena al castellà.

Lògicament, l'extensió del sistema de les formes perifràstiques amb *haver* que ja era general per als altres temps acabà també per afectar el tipus *cantara* 'hagués cantat' de manera que finalment aquesta forma s'especialitzà com a equivalent a *cantés* mentre que per al valor de passat s'instaurà totalment el tipus *haguera cantat*. Així, el sistema de temps simples i compostos quedava finalment arredonit. Ara caldria estudiar com es produeix seguidament l'extensió de la forma *cantara* a altres contextos on la forma de subjuntiu *cantés* era la tradicional en català i quina influència hi pogué tenir el castellà en aquest procés.

Sembla que en valencià general, el condicional compost antic del tipus *haguera cantat* s'ha mantingut (com en castellà) com a preferent en tot tipus de contextos modals (també en les apòdosis de les condicionals): *Això no t'haguera passat mai si hagueres comptat amb nosaltres*. Açò no succeí en el condicional compost amb usos temporals (que sempre és *hauria cantat*) ni tampoc en el condicional simple, que sempre és el tipus *cantaria*, per a usos temporals i modals. El manteniment del tipus *haguera cantat* en valencià en contextos modals es deu, segurament, a la

proximitat de valors de què parlava Pérez-Saldanya (2002). Sembla, doncs, que no calgué arribar a l'ús del tipus *hauria cantat*, ja que els valors de totes dues formes eren massa semblants perquè en fos rendible el manteniment.

Ja ens és conegut el problema de definició que tenen els fenòmens convergents de llengües veïnes en què una es troba en situació de substitució, ja que l'evolució de la llengua minoritzada sempre serà sospitosa d'estar condicionada per la minoritzadora. Açò pot conduir a conclusions precipitades sempre a favor de l'explicació exògena. La utilització d'un corpus documental porta a comptar amb un nombre de dades més elevat i això permet filar més prim.

Amb aquestes noves dades a la mà, l'evolució interna i genuïna del procés de subjuntivació inicial del tipus *cantara* en valencià es trobaria perfectament inserida en una evolució coherent i sense canvis abruptes a partir de l'ús freqüent de *cantara* com a correlat passat del condicional en les apòdosis.

Per altra banda, no sabem quin castellà podria haver interferit en el valencià del segle xv. Si la construcció simètrica, com proposa Veiga, és una estructura poc freqüent en castellà col·loquial i habitual en la literatura, pogué aquesta servir de model per a la literatura valenciana i, d'ací, transferir-se a tot el valencià col·loquial? No és probable. És més versemblant que es tractés d'una interferència produïda en contextos col·loquials i, doncs, transmesa directament a través de les varietats del castellà veí. En canvi, en aquestes varietats justament no sembla que el tipus *cantara* fos especialment preferent. No té vigència en les varietats aragoneses i se sent més sovint el tipus *cantase* en els territoris manxec i murcià.

Tot plegat pot obrir la possibilitat d'interpretar l'ús del tipus *cantara* en valencià com un fenomen de generació interna: podria ser més probable que el canvi es produïra en valencià perquè el sistema propi hi estava molt pròxim. Sense la pressió del castellà és probable que el canvi també hagués reeixit. De fet, si en castellà col·loquial no s'aconseguí eliminar ni de bon tros el tipus *cantase*, no hi ha una raó prou ferma que empenya necessàriament a explicar com a castellanisme el tipus *cantara* en valencià. Sobretot ara que hem constatat que no s'hi produeix cap canvi abrupte en els usos del tipus *cantara*.

Català estàndard general	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XX (val.)
<i>havia cantat</i>	havia cantat cantara	havia cantat cantara	havia cantat	havia cantat	havia cantat	havia cantat	havia cantat	havia cantat
<i>digué que cantaria</i>		cantaria	cantaria	cantaria cantara	cantaria cantara	cantaria	cantaria	cantaria
<i>demanà que cantés</i>		cantàs	cantàs	cantàs	cantàs	cantàs cantara	cantàs cantara	cantàs cantara
<i>digué que hauria cantat</i>		hauria cantat	hauria cantat	hauria cantat	hauria cantat	hauria cantat	hauria cantat	hauria cantat
<i>si pogués, cantaria</i>		cantaria	cantaria cantara	cantaria cantara	cantaria cantara	cantaria cantara	cantaria	cantaria
<i>si hagués pogut, hauria cantat</i>		cantara hagra cantat	cantara hag(ue)ra cantat	cantara haguera cantat	cantara haguera cantat	cantara haguera cantat	hauria cantat haguera cantat	hauria cantat haguera cantat
<i>si cantàs, plouria</i>		cantàs	cantàs	cantàs	cantara cantàs	cantara cantàs	cantara cantàs	cantara cantàs
<i>si hagués cantat, hauria plogut</i>		cantàs hagués cantat	cantàs hagués cantat	hagués cantat haguera cantat	hagués cantat haguera cantat	hagués cantat haguera cantat	hagués cantat haguera cantat	hagués cantat haguera cantat

Fig. 6. Evolució de la forma *cantara* i formes relacionades, des dels inicis fins a l'actualitat

Bibliografia

A) corpus

El Corpus del Català Antic (CICA) s'ha consultat complet. Per motius d'espai, incloem ací només els textos citats en aquest estudi. Així mateix, hi afegim les obres del corpus propi i la cita dels corpus consultats d'altres llengües.

- Alegre, "Faula" = *Rabonament fingit entre Francesch Alegre y Sperança*, a cura de R. Miquel i Planas, Barcelona, Fidel Giró, 1910.
- Alegre, "Raonament" = *Rabonament fingit entre Francesch Alegre y Sperança*, a cura de R. Miquel i Planas, Barcelona, Fidel Giró, 1910.
- Antiquitats I = *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí i Mestre, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1994, vol.1, pàgs. 37-188.
- Antiquitats III = *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí i Mestre, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1994, vol.1, pàgs. 217-261.
- Antiquitats IV = *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí i Mestre, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1994, vol.1, pàg. 261-325.
- Antiquitats V = *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, estudi i edició a cura de Joaquim Martí i Mestre, Barcelona / València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1994, vol.1, pàg. 326-351.
- Beuter, "Història" = Pere Antoni Beuter, *Primera part de la Història de València*, a cura de Vicent Josep Escartí, València, Universitat de València, 1998.
- Cano = M. Antonia Cano i Ivorra (1995), *El llibre del Mostassaf d'Elx: edició crítica i estudi lingüístic*, Institut de Cultura "Juan Gil-Albert" i Ajuntament d'Elx, Alacant.
- Cantó, "Furt" = Escartí, Vicent, *Memòria privada (Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII)*, València, Edicions 3 i 4, 1998, pàg. 117-124.
- Carbonell, "Cròniques" = Pere Miquel Carbonell, *Cròniques d'Espanya*, vol. 1, a cura d'Agustí Alcoberro, Barcelona, Barcino, 1997.
- Cartes Borja II = Miquel Batllori, *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*, Barcelona: quaderns crema, 1998.
- Clams I = Maria Àngels Diéguez Seguí, *Clams i crims en la València medieval segons el "Llibre de cort reial de justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2002.
- Clams II = Maria Àngels Diéguez Seguí, *Clams i crims en la València medieval segons el "Llibre de cort reial de justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2002.
- Cocentaina I = Joan J. Ponsoda Sanmartín, (ed.): *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi: Marfil, 1996.
- Consolat = *Llibre del Consolat de Mar*, a cura de Germà Colón, Barcelona, Rafael Dalmau, vol. 1, 1981.
- Corbatxo = *El "Corbatxo" de Giovanni Boccaccio, traduït en català per Narcís Franch (segle XIV)*, a cura de Francesc de B. Moll, Mallorca, Edicions de l'Obra del Diccionari, 1935.
- Cort = Miralles Monserrat, Joan (ed.): *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*, vol. 2. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics/Editorial Moll, 1984
- Curial = Ferrando, Antoni, ed. *Curial e Güelfa*. Tolosa de Llenguadoc: Anacharsis, 2007.
- Desclot, "Crònica" = Bernat Desclot, *Crònica*, a cura de M. Coll i Alentorn, Barcelona, Barcino, 1949 (vols. II i III), 1950 (vol. IV).
- Desclot-V = Bernat Desclot, *Crònica*, a cura de M. Coll i Alentorn, Barcelona, Barcino, 1949, volum V.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 1 (2015/1)*

New Approaches in the Research on the Crown of Aragon

Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó

Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2015/ISSN 1676-5818

- Despuig, Col·loquis = Cristòfor Despuig, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona, Curial, 1981.
- Diàlegs = Alegre Urgell, Montserrat (ed.) *“Diàlegs” de Sant Gregori. Retranscripció i estudi lingüístic de la versió catalana de 1340*, Universitat de Barcelona, 2004 [tesi doctoral].
- Edats = *Les edats de Jesucrist i L'epístola de Jesucrist*, dins *Evangelis del manuscrit de Marmoutier*, edició i estudi a cura de Joan M. Furió Vayà, València, Universitat de València, treball d'investigació, 2003.
- Epistolari Id = Agustín Rubio Vela, *Epistolari de la València Medieval (I)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.
- Epistolari IIc = Agustín Rubio Vela, *Epistolari de la València Medieval (II)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- Esplugues, “Memòries” I = Casanova, Emili (ed.) *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, Josep Esplugues, rector de Montaverner. València: Edicions Alfons el Magnànim/Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- Exemples = *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, edició de Josep-Antoni Ysern, Barcelona: Barcino, “Els nostres Classics”, 2004 (2 volums)
- Generalitat II = Cases i Loscos, Lluïsa, Joseph Fernández i Trabal & Laureà Pagarolas i Sabatè (eds). *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Anys 1411 a 1539*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. I.
- Grandeses = *Lluís Ponç d'Icard i el “Llibre de les grandeses de Tarragona”*, edició a cura de Eulàlia Duran, Barcelona, Curial, 1984.
- Gras, “Lançolot” = *Mossèn Gras, Tragèdia de Lançolot*, a cura de Martí de Riquer, Barcelona, Quaderns Crema, 1984.
- Guitard = Moran, Josep i Joan Anton Rabella (eds.): “Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet”. *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa, 2001; «Clàssics Catalans», núm. 1, pàg 58-60.
- Homilies = *Homilies d'Organyà*, edició a cura d'Amadeu-J. Soberanas, Andreu Rossinyol i Armand Puig, Barcelona, Barcino, 2001, pàgs. 117-125.
- Jaume I, “Fets” = *Llibre dels fets del rei en Jaume*, a cura de Jordi Bruguera, Barcelona, Barcino, 1991, vol. II.
- Liori i Requesens, Epistolari = *Epistolari d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, edició a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle, València, Universitat de València, 2003.
- Liori, Espistolari = *Epistolari d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, edició a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle, València, Universitat de València.
- Llull, “Cavalleria” = *Llibre de l'orde de cavalleria*, edició a cura d'Albert Soler i Llopart, Barcelona, Barcino, 1988.
- Llull, “Doctrina” I = *Ramon Llull, Doctrina pueril*, a cura de Joan Santanach i Suñol, Palma, NEORL, 2005, pàgs. 7-271.
- Llull, “Santa Maria” = *Das Buch über die heilige Maria. Libre de Santa Maria*, a cura de Fernando Domínguez Reboiras & Blanca Garí, Stuttgart / Bad Cannstat, Friedrich Frommann Verlag.

- Marquès = *Procés criminal contra Antònia Marquès*. Arxiu de la Corona d'Aragó; secció Cancelleria Reial; sèrie processos en foli; lligall 123, núm. 1.
- Martorell, *Tirant* = *Martorell, Joanot. Tirant lo Blanch*, edició a cura d'Albert Hauf, València: Tirant lo Blanch, 2005.
- Medieval 46= Paul Russell-Gebbett (ed.): "Carta de Saurina de Besers", *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford, The Dolphin Book Co.LTD, 1965, pàg. 142-144.
- Metge, "Somni" = *Bernat Metge, Lo somni. El sueño*, Edición, traducción, introducción y notas de Julia Butiñá, Madrid, Centro de Lingüística Aplicada Atenea, 2007.
- Moner, "Obres" = Moner, Francesc. *Obres catalanes*, edició a cura de Peter Cocozzella. Barcelona: Barcino, 1970.
- Muntaner, "Crònica" = Ramon Muntaner, *Crònica*, a cura de Josep Antoni Aguilar, Universitat de València, Tesi doctoral en curs.
- Ordinacions = *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, edició a cura de Francisco M. Gimeno, Daniel Gozalbo i Josep Trenchs, València, Universitat de València / Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2009, p. 51-239.
- Perellós, "Viatge" = "Viatge d'en Ramon de Perellós al purgatori de Sant Patrici", *Llegendes de l'altra vida*, a cura de R. Miquel i Planas, Barcelona, 1914, pàg. 133-173.
- Porcar, "Dietari" = Josep Lozano Lerma, *El dietari de Mossén Porcar (1585-1629)*. Estudi i edició, Universitat de València, Tesi doctoral, 2008.
- Portés = "Viatge a l'infern d'en Pere Portes", *Llegendes de l'altra vida*, a cura de R. Miquel i Planas, Barcelona, 1914, pàg. 212-238.
- Rexach, "Questa" = Guillem Rexach, *Questa del sang grasal*, edició de Vicent Martines, *La versió catalana de la Queste del Saing Graal: Estudi i edició*, Tesi doctoral, 1993, Universitat d'Alacant, 3 vols.
- Roig, "Spill" = *Roig, Jaume. Espill*. Ed. d'Anna Isabel Peirats Navarro. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua. 2. vols, 2010.
- Safont, "Dietari" = *Jaume Safont, Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*, a cura de Josep Maria Sans i Travé, Barcelona, Fundació Noguera, 1992.
- Vides = Voragine, Jacobus de, *Vides de Sants Rosselloneses*, edició a cura de Charlotte S. Maneikis Kniazzeh, Edward J. Neugaard & Joan Corominas.. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.
- Vilanova, "Raonament" = Arnau de Vilanova, "Raonament d'Avinyó", dins *Obres catalanes. Volum I: Escrits religiosos*, a cura de P. Miquel Batllori, Barcelona, Barcino, 1947, pp. 167-221.
- Vilanova, Memòries = Antoni Simon i Tarrés, "Memòries de Perot de Vilanova", *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, Curial, 1991. pàg. 36-88.
- Villena, "Vita" I = *Libre anomenat Vita Christi compost per sor Isabel de Villena*, a cura de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, Casa Miquel Rius, vol. 1, 1916.

B) Obres citades

- Academia de la Llingua Asturiana (2001): *Gramática de la Llingua Asturiana*, ALA, Uviéu. (pp. 181-182).
- Bassols de Climent, Marià (1956). *Sintaxis latina*, Vol. I. Madrid, CSIC.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 1 (2015/1)*

New Approaches in the Research on the Crown of Aragon

Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó

Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2015/ISSN 1676-5818

- Becker, Martin (2008): "From temporal to modal: divergent fates of the Latin synthetic pluperfect in Spanish and Portuguese", dins Ulrich Detges & Richard Waltereit (eds.): *The Paradox of Grammatical Change. Perspective from Romance*, Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, pp. 147-179.
- Bruguera, Jordi (ed.) (2008): *Jaume I el Conqueridor. Llibre dels Fets*, Barcelona: Proa.
- Cabeza, C. (1990): "Valores de la forma 'cantara' en español clásico", *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española* (Sevilla, 1990), Madrid, Pabellón de España, I, 1992, 323-331.
- Carré, Antònia (2006): *Jaume Roig, Espill, edició, traducció i comentaris*, Barcelona, Quaderns Crema (Sèrie Gran, 25).
- Ferrando, Antoni (1989): "La llengua del misteri d'Elx", dins *Homenatge a Germà Colón*, Tübingen, pp. 75-89.
- Gimeno Betí, Lluís (1994): *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques de Castelló*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló.
- Gimeno Betí, Lluís (1997): *Atlas lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- Gumiel, Diego de (1974): *Tirante el Blanco. Versión castellana impresa en Valladolid en 1511*, Riquer, Martí de (ed.), Editorial Espasa-Calpe, Madrid, col·lecció "Clásicos Castellanos", 5 volums.
- Manfredi, Lelio (1984): *Tirante il Bianco. Romanzo cavalleresco del XVI secolo*, edició a cura d'A. M. Annicchiriaco, M. L. Indini, M. Majorano, V. Minervini, S. Panunzio i C. Zilli i introducció de Giuseppe E. Sansone, publicada per Edizioni La Tipografica, Roma. Edició crítica de la traducció de Manfredi de 1538.
- Martines, Vicent & Elena Sánchez (2014): "L'ISIC-IVTTRA i el metacòrpus CIMTAC. Noves aportacions a la lingüística de Corpus", *Estudis Romànics*, 36 (2014), 423-436.
- Martínez Díez, María Cruz (1988): "El morfema verbal de 'anterioridad' en el español del siglo XV", en *Actas I Congreso Internacional de Historia de la lengua española*, M. Ariza, A. Salvador y A. Viudas (eds.), Madrid: Arco Libros, pp. 323-331.
- Montoya Abad, Brauli (1986): *Variació i desplaçament de llengües a Elda i a Oriola durant l'Edat Moderna*, Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- Montserrat, Sandra (2012a): "La perífrasi estar + gerundi en català antic: un estudi de corpus", en Y. Bürki, M. Cimeli & Rosa Sánchez (eds.), *Lengua, Llengua, Llingua, Lingua, Langue. Encuentros filológicos (ibero)románicos. Estudios en homenaje a la profesora Beatrice Schmid*, München, Peniope, pp. 309-323.
- Montserrat, Sandra (2012b): "Continuar + gerundi i seguir + gerundi: un estudi de corpus", *eHumanista. Journal of Iberian Studies*, 2, pp. 148-184.
- Moreno de Alba, José G. (2006): "Valores verbales de los tiempos pasados de indicativo y su evolución", dins Company Company, Concepción (coord.): *Sintaxis histórica de la lengua española*, Vol. 1, Tomo 1, 2006 (Primera parte, La frase verbal), págs. 5-94
- Mott, Brian (1989): *El habla de Gistaín*, Diputación Provincial de Huesca ("Estudios Altoaragoneses", 29).
- Nagore Laín, Francho (1986): *El aragonés de Panticosa. Gramática*, Instituto de Estudios Altoaragoneses ("Estudios Altoaragoneses", 9).

- Pérez-Saldanya, Manuel (1998): “L’evolució dels esquemes condicionals” dins Manuel Pérez-Saldanya, *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València: Universitat de València, pp. 297-329.
- Pérez-Saldanya, Manuel (1999): “Morfosintaxi històrica i tipologia textual: a propòsit de l’evolució funcional de les formes en *-ra*”, *Actes del l’Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2, Barcelona: PAM, pp. 61-78.
- Pérez-Saldanya, Manuel (2002): “Les relacions temporals i aspectuals.”, dins Solà, Joan, Lloret, Maria-Rosa, Mascaró, Joan & Manuel Pérez Saldanya (dirs). *Gramàtica del Català Contemporani*, Barcelona: Empúries, 2002. 2567-2662.
- Quintana, Artur (1987): “Els parlars del Baix Matarranya”, *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, XIV. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 155-187.
- Ridruejo, Emilio (1979): «La forma verbal en *-ra* en español del siglo XIII (oraciones independientes)», *Cuadernos de Investigación Filológica*, 5 (1979), 23-28.
- Ridruejo, Emilio (1985): «La forma verbal en *-ra* en valenciano», *Actes du VIIème Congrès International du Linguistique et Philologie Romanes*, 2, pp. 439-448.
- Ridruejo, Emilio (2009): «Deixis temporal y niveles de actualidad. La forma verbal *-ra*» dins Gerda Habler & Gesina Volkmann (coord.), *Deixis y modalidad en textos narrativos*, Münster: Nodus, pp. 11-30.
- Salvador, Vicent (2002): “Les construccions condicionals i les concessives”, dins Solà, Joan, Lloret, Maria-Rosa, Mascaró, Joan & Manuel Pérez Saldanya (dirs). *Gramàtica del Català Contemporani*, Barcelona: Empúries, 2002. 2977-3025.
- Tomás Arias, Chabier (1999): *El aragonés del “biello Sobrarbe”*, Instituto de Estudios Altoaragoneses (“Cosas Nuestras”, 25).
- Veiga, Alexandre (1990): «Planteamientos básicos para un análisis funcional de las categorías verbales en español», en g. wotjak & a.veiga (coords.): *La descripción del verbo español*, Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, pp. 237-257.
- Veiga, Alexandre (1997): *La forma verbal española ‘cantara’ en su diacronía*, Santiago de Compostela: Servicio de Publicaciones e Intercambio Científico.
- Veiga, Alexandre (2006): «Las formas verbales subjuntivas. Su reorganización modo-temporal», dins Concepción Company Company (coord.), *Sintaxis histórica de la lengua española. Primera parte: la frase verbal*, vol. 1, tomo 1, pp. 95-242.
- Wheeler, Max (2011): *Translation:- Curial and Guelfa: a classic of the Crown of Aragon*, IVITRA Research in Linguistics and Literature . John Benjamins Publishing Company.